

12 К.

Эмир Фаикъ

МЕН
СИЗНИ
УНУТМАДЫМ

ЭМИР ФАИҚЪ

МЕН
СИЗНИ
УНУТМАДЫМ

ИҚЯЕЛЕР

ГЪАФУР ГЪУЛЯМ АДЫНА ЭДЕБИЯТ ВЕ САНЪАТ
НЕШИРЯТЫ
ТАШКЕНТ — 1974

Фанкь Э.

Мен сизни унутмадым. Икяслер. Т., Эдебият ве саньат нешрияты, 1974.

84 б.

Къазахстанда нам къазангъан саньат эрбабы Эмир Фанкь-нынъ ана тилинде бу биринджи китабыдыр. Джыйынтыкъ-къа авторнынъ сонъки йылларда язгъан «Садыкъ лос», «Мен сизни унутмадым», «Корюшюв» ве «Интикъам» адли кучюк икялери кирестилди. Автор бу икялелерини сизге — сенимли окъуйджыларына буюк урмет иле такъдим эте.

Фанкь Э. (Эмир Ибраим Огълу Фанкь)
Не забуду Вас. (Рассказы).

С (Крым.-тат.)

Инд. $\frac{7-3-3-180}{\Phi-11-352-56-71}$ 135-74

© Гяфур Гьулам адина Эдебият ве саньат нешрияты.
1974 с.

Эмир Фанкь 1909 сенеси Багъчасарайда фукъаре къорантасында догъды. Онынъ балалыкъ чагъы Буюк-Яшлав койинде кечти. Симферопольдеки область унер-теджрибе орта мектебини битирген сонъ М. В. Фрунзе адина кърим Девлет педагогика институтына окъу-магъа кирди. 1930 сенеси Москвагъа кетти ве анда Девлет кино институтына окъумагъа кирди. 1936 се-неси бу институтнынъ режиссёр факультетини битирди. Шундан берли кинорежиссёрдыр. Бу саада баягъы гу-зель ишлер япты. О пек чокъ киноочерклерининъ ве до-кументаль фильмлерининъ авторыдыр. Мисаль оларакъ, «Къазахстаннынъ къртыш топракларында», «Шахтёр-ларнынъ шуретли йылдызлары», «Гемир Тау», «Яш джи-гитлер», «Къазахстан бешйыллыкъта» киби фильм-лерни косьтермек мумкюн.

Эмир Фанкь балаларнынъ шень омюрини акс эткен «Къанатлы бахыш», Къазахстан чёллеринде — къртыш ерлерде федакяране чалышкъан шофёрларнынъ омюрини ачыкъ косьтерген «Куньлерининъ биринде чёлде», джошкъун, атешорекли яшларымыз акъкъып-да «Менни огълум» ве «Озь юрегиньден сора» киби бир сыра бедийи фильмлерининъ режиссёрыдыр.

Кино саньаты саасында косьтерген хызметлери пчюн оны 1957 сенеси Къазахстанда нам къазангъан саньат эрбабы унваны берилди. Белли режиссёр 1942 сенесинден берли КПСС азасыдыр.

О эдебиятны да пек севе. Затеи бу зенаатны эде-бияттан айырып косьтермек мумкюн дегиль эльбетте. Бу авторнынъ биринджи китапчыгы олса да, о бая-гъыдан берли яза. Дженктеи эвель «Яш кьует», «Яшгы дюнья» газеталарында онынъ очерк ве икяе-лери басыла эди. Джыйынтыкъкъа авторнынъ сонъки

йылларда язган «Садыкъ дост», «Мен сизни унутма-
дым», «Корюшов», ве «Интикъам» адлы икяелери кир-
сетильди. Эсерлерини о аятында корюп кечирген омюр
адиселерине эсасланып язды.

«Садыкъ дост» икяесини автор документаль эсер сая.
Анда копейкеп инсан арасындаки достлыкъ, яни копек-
нини инсангъа якъан достлыгы, садыкълыгы дженк
мейданында — атешли чарпышмалар эпизодларында,
окъууджыны инандырыджи делиллернен косътериле.

Балаларыны апа Ватангъа олгъан акърапсыз севги
ве садыкълыкъ дуйгъуларыны «Интикъам» икяечигинде
коремиз. Дюньяда балаларыны энъ къоркъкъан шейи
мезарлыкъ ве къаранлыкъ геджедир. Олар къаранлыкъ-
та бир оладан экинджесине авушмагъа къоркъалар.
Лякин, икяеде тасвир олунгъан балалар гедже зиндан
къаранлыгында мезарлыккъа баралар. Я олар къоркъ-
майлармы? Къоркъалар, лякин кене баралар. Оларны
бойле титис, къаранлыкъ геджеде мезарлыккъа алып
баргъан шей педир? Севги — Ватан севгисидир. Бу сев-
ги къаршысында инсан олюмден биле къоркъмай.

Автор дженк вакъяларыны — эпизодларыны уста
тасвирлей. Чюнки о бу къасыргъалы дженкини инти-
ракчисидир. Гонъюлчи оларакъ кетти, дженкини баш-
шындан сонъундаже хызмет этти. Учъ орден ве алты
медалъ алмагъа наиль олды.

Эмир Фанкъ дигер икяелеринде земане огъул-къыз-
ларыны темиз севгисини, эмекке сонъ доредже джид-
дий ве намуспен янашкъанларыны косътере. Омюрден
алынган бу икяечиклерини сиз мухтерем окъууджылар
да, бегенпрсиз деп умуот этемиз.

САДЫКЪ ДОСТ

(Документаль икяе)

I

Ильки баарь куньлери. Табиатнынъ уянгъан
заманы. Кунеш алтын шавлелерини ер устюне
мукъайтлыкънен төке. Чёллер, къырлар къыш
юкъусындан баш котердилер. Баарь чечеклери
ачып, орталыккы яраштырды. Бульбуллер
аджайип татлы йырларынен бу гузель манза-
раны даа да гузеллештире. Бу гузель мевсим,
бу хош манзара яш йигит ве шенъ къызлар-
нынъ юрегине тесир этмей къалмай.

Тюневини койден Асаннынъ севген къызы Саб-
рие кельди. Не де бахытлы саатлер...

Олар энди озьлерини нишанлы саялар. Асан
окъувыны битиргени киби мытлакъа той
янаджакълар. Олар базар кунюни де берабер
кечирдилер. Берабер олмакъ яхшы амма, не
япарсынъ, Асангъа севгилсини озгъармакъ
керек. Къызы вокзалгъа озгъарып кеткенде
Асаннынъ аякъларына апансыздан бир шей
сарылгъан киби олды. Деръал эгиллип бакъты.
Лякълары алтында ятакъланын яткъан бир
кучелечикни корюп кулюмспреди.

— Сен мында не япасынъ? — деп, кучелекни
алып, ёл кенарына къойды. Айванчыкъ къуй-
ручыгыны саллап-саллап кене Асаннынъ япы-
на чанын кельди... «Джаным, мени ташлап
кетме» дер киби выйылдап онынъ аякъларына

япышты. Сабрие де токталды. «Айванчык» деп аджынды. Асан кучелекни кенé кенаргъа чекти, ёлуны девам этти. Кучелечик деръал оларнынъ артындан чапып етти. Кене Асан-нынъ огюне чыкъты.

— Сен менден не истейсинъ «Къаракозь?»— деди Асан. Къыз эгилли онынъ башчыгъыны сийпады, кучелек исе сылакъ тилчигинен онынъ элли ялады. Олар кучелекнен баягъы вакъыт кечиргенлерини дуймай къалдылар. Козьлерине бирден саати илшкен Сабрие:

— Вай Асан, поездгъа кечикемиз!— деди ве бирден аякъгъа турды.

Олар вокзалгъа кельдилер. Вагон мердиве-ни огюнде сагълыкълашкъанда копечик олар-нынъ аякъларына сарыла берди.

Поезд узакълашкъан сонъ Асан эгилли ку-челекнинъ башыны сийпады:

— Энди экимиз къалдыкъ, къана айт, не япайыкъ... Кучелечик къуйручыгъыны саллап ялтакъланды.

— Айды, юр кетейик!— деди Асан.

Олар ёлгъа чыкътылар. Ятакъхане алдына кельгенде яшлар:

— Асан, сен севгиллигъи бунушънен депъ-иштирдигъи шу?— деп кулюштилер.

Шу геджени Къаракозь ятакъханеде— Асан-нынъ кровати тюбюнде кечирди. Саба исе окъувгъа да озгъарып кетти. Чанъ къакъыл-гъандже студентлер кучелекнен ойнап эглен-дилер. Сонъ оны азбарда къалдырып дерске кирдилер.

Бу заман Асан кучелекни ушуткъан эди. Оджа оны дерс сорамагъа чагъырды. Асан-нынъ янында бирден Къаракозь пейда олды. Буны корьген оджа козьлюгининъ устюнден

студентлерге бакъты. Сонъра Асан тарафкъа чевирилди де:

— Я бу сизге ярдым этеджекми?— деди яваштан.

Бутюн сыныф кульди.

Бу арада кучелек оджагъа тикленди. Ялты-рагъан козьлик онъа худжур корюнке керек «ав, ав», деп кескин сес берди.

— Анълашылды— деди оджа.— Бугунъ дер-симиз пек меракълы кечеджек...

Неге огърагъаныны билъмеген Асан:

— Афу этингиз, оджам, онынъ мында кир-геннинъ корьмедим. Мусааде этингиз, оны алып чыкъайым,— деп кучелекни алып тышкъа ашыкъты. Оны зор-белянен азбарда къалды-рып, озю кери къайтты. Ятакъханеге кене эки-си берабер кельдилер.

Бойледже, Къаракозь Асангъа бир тамам алышып къалды. О къайда барса кучелек онынънен олды. Окъувгъа да берабер кетип кселелер. Асан дерске киргени киби о дивар талдасына кечип ята, юкьугъа дала. Лякин те-нефиос чанъыны эшиткени киби секирип тура, чапып къапы огюне бара. Бир къулачыгъыны котерип, башыны къыйыштырып бакъа, сап-бини беклей. Бунъа алышып къалгъан студент-лер де дерстен чыкъканлары киби онынъ яны-на баралар. Кучелекке эришип башлайлар. О исе кескин тишчиклеринен огълапларнынъ балакътарыны тишлеп тарта. Эгер оны ындж-ытсалар, вайылдап Асангъа тараф чапа, сапбининъ аякълары арасына пысып гизлене.

— Тийменгиз, егер энди!— деп дарыла Асан. Сонъра достынынъ башыны сийпай. Къаракозь къуванып ялтакълана.

Ильки вакъытта онынъ тюклю къулакъла-

ры асылып тура эдилер. О заман кучелекнинъ несилини билъмек зор эди. Арадан он — онбеш кунъ кечкен сонъ онынъ къулакълары котерилип башлады.

— Бу овчарка олса керек!— деди копек джынысыны яхшы аңлагъан ускютли бир къарт.

Лякин башынынъ къафа тарафы бираз кенъдже. Устюнде сарышын тюклер де бар, манълайында кокче бенъ...

— Я, овчаркада бойле бенъ олмай да,— деди кене бири.

Эбет, бу меселени ялынъыз шу къарт чезе биле.

— Бу кучелек дагъ овчаркасынен башкъа бир джыныс копекнинъ баласы олса керек,— деди къарт кучелекке ойчен бакъып. Энди оны яхшы тербие этмек керексинъ. Бойле копеклер пек кесик къулакъ олалар.

Бойлеликнен, кучелек Асаннынъ эр бир аретине эмнет берип башлады. Аз бир вакъыт пчинде атылгъан таякты, ташны агъызына алып кельмеге огренди.

Достлары кимерде Асангъа энъкъастан эль котерселер, Къаракозьден башлары белыгъа къала. Бу вакъыт кучелекнинъ тюклер тиклене, ырылдап авулдап оларгъа атыла, балакъларына япыша. Къачып къуртулмасалар, керчектен тишлейджек. Студентлер зевкъланып кулюшелер. Олар амелияткъа кетмезден бир-эки кунъ эвельси Сабрие кельди. Яшлар корюшкенде Къаракозь оларгъа ачувиен бакъты.

— Сеннинъ кучелегинъ пек оськен, озю де пек ярамазгъа ошай,— деди Сабрие.

— Мал санбине бепъземсе оламы?— деди Асан Сабриенинъ козылерине бакъып.

Сонъра экиси де шакъылдап кулюштилер. — Мен ондаи къоркъам,— деп, кыыз назланып Асангъа таянды. Къаракозь даа зияде океленип тишлерини къайрады, ырылдап еринден турды. Сабрие бирден джиддийлешти: — Вай, мен къоркъам, пошёл, кет!— деп кычырды. Буны корьген Асан бир элинен Сабриенинъ башыны кокюсине басты да:

— Къаракозь, бар еринъе ят!— деп кычырды.

Олар къолтукълашып кеткенде Асан айланып ёлгъа тедарекленген Къаракозьни токътатты. «Къайт, бар еринъе отур!» деди. О кунъден сонъ кучелек Сабриеге яман козынен бакъып башлады.

Буны Асан аңламай къалмады. Экинджи куню бу алны о достына айтты.

— Зарар ёкъ, о даа яштыр. Осюп буюген сонъ о акъылыны тез топлар — деди досты ырджайып.

Язлыкъ амелият башлады. Асанларны чешит колхозларгъа, совхозларгъа ёлладылар. Асан Эшкене совхозына тюшти. Къаракозь опытынен берабер. Кучелекнен эгленмеге вакъыты аз олса да Асан онгъа базы бир шейлер огретмек керек олгъаныны бир заман унутмады.

Инаст, окъувны екюллев имтианлары да битти. Дипломлы яш агрономларны колхозларгъа, совхозларгъа ёлладылар. Асанны озь колхозына тайин эттилер.

Сагълыкълашув акъшамындаи сонъ Асан ве онынъ достлары чокъ вакъыткъадже отурдылар. Эльбет мында эсас лакъырды Къаракозь акъкында олды. Яшлар бу акъыллы, копекни кереги киби тербиелеп, онгъа эр шейни

огреткен сонъ Ордугъа теслим этмек истей эдилер. Бу истекке окъув, имтианлар кедер эттилер. Олар Қъаракозъни озълерни истегенлерни киби тербиелеп оламадылар.

Асан копегини койге алып кетмеге къарар берди. Анда вакъыт тапсам, алгъан китапларымыз боюнджа иш корермиз, деди.

II.

Асаннынъ анасы Эльмаз апте огълунынъ артындан Қъаракозънынъ де аяткъа киргенини сечип дарымды. Асан шу куню Қъаракозъге азбарнынъ ешиллик еринде балабан ве гузель бир юва ясады. Оны Қъаракозъге косътерип:— Бар юванъда ят да раатлан, анда-мында чапкъалап юрьме,— деди. Эльмаз апте исе онъа бир чанакъ шорба кетирди:

Қъана мында кель Қъаракозъ, таныш олайыкъ, бир даа бирни-биримизнинъ джаныны агъыртмайыкъ,— деди.

Бойлеликнен, Асан колхозда ишнини башлады. Танъда туруп кете, багъ-багъчаларда, тарлаларда булуна. Ишнини кетишатынен таныш ола. Колхозда иш чокъ. Эр ерде агрономнынъ иштираги керек. Бир участкагъа, сув кереги киби чыкъмай, бир ерни исе сув баскъан... Тарлаларнынъ берекетлилигини арттырув... Янъы усуллар, хозайствоны пльмий теджрибелернен зенгилештириув... Бригадирлер, зисно башлары оглеринде не киби къыйынлыкъ чыкъса, деръаль агрономгъа чапалар. Иш чокъ, эр ерде козъ керек. Асаннынъ Сабринен корюшмеге биле вакъыты къалмай.

Биринджи кунълерни Асан къайда кетсе, Қъа-

ракозъ де анда булуна эди. Лякин чокъ кечмей бу къолайсыз бир вазият олгъаныны анълагъан Асан достындан азбардан чыкъмамысыны талап этти. Бу эмир Қъаракозъни баягъы ындыжытты. Лякин Қъаракозъ ахъмакъ дегиль, санбине кусмеге.

Асан кунъдюз ашкъа кельсе, я да акъшам иштен къайтса, Қъаракозъ аман еринден сычрап тура, азбар къапыгъа етише, Асаннынъ балакъларына буруныны токъундыра, сонъра выйылдап эвге чапа... Эвдесизми, Асан кельди, дер киби, софагъа бакъып бир-эки кере афыра, сонъра кене санбини къаршылап, алмагъа ашыкъа. Онынъ огюнде ерге чёкип, ялаткълана. Асан эгилли оннынъ башыны сийпаса еринден атылып тура, къувангъанындан бутюн азбарны доланып чыкъа.

— Вай, Асан, бу айван сени коръгенде къуванчындаи делире,— дей Эльмаз апте.

Бунъа бакъмадан эгер Асан «отур» деп эмир берсе, оннынъ токътамагъа истегин олмаса да, токътай, костерильген ерге барып отура, индже сеснен выйылдап Асангъа бакъа. Қъаракозъ энди Эльмаз аптенинъ эмирини де эда эте. Олар пек муаббетлер.

Қъаракозъ дигер конеклер киби азбаргъа ким кельсе онъа атылып, къиямет къопарып уджюм этмей. Ябанджи адамны коръгенде еринден тура, эки-учъ кере афыра, сонъра Эльмаз аптенинъ чыкъмасыны беклеп отура. Эгер эвден кимсе чыкъмаса, софанынъ босагъасына чёке, ырылдап кельген адамнынъ ёлуны кесе. Эгер Асан, я да Эльмаз апте чыкъып, мусафирни ачыкъ юзнен къаршылап алсалар, явантан туруп ерине чекиле, кельген адамгъа ёл бере.

Ниаёт, баарь ишлери сонъуна ирди. Ишлер ёлунда. Асан севгилисинен сыкъ-сыкъ корюшип башлады. Мектеп балалары языкъ татилъге дагылды. Энди севинкенлер той акъкъында лакъырды этип башладылар. Раатлыкъ кую Асан саба ашындан сонъ:

— Анай, сизге бир мусафир кетирсем не дерсиз?— деди яваштан.

— Не дер эдим? Хош кельсин. Гонълюм хош, терим бош!— кулюмспреди анасы.— Я о мусафир кимдир огълум?

— Оджаиче Сабрие Бариева.

Асан чокътан берли бу кызыны севгини анасындан сыр этип тутса да, Эльмаз апте бу сырны яхшы биле эди. Лякин шимди, не ичюндир анаынъ юреги сыкъ-сыкъ урды, эйджанланды. Къаршысында онъа бакъып тургъан огълуну унутты. Бу алны коръген Асан,— анам Сабриенинъ адыны эшиткеннен не ичюн бу къадар дентышти экен,— деп тюшонджеге далды.— Ёкъса оны бегенмейми? Бойле олмасы мумкюн дегиль.

Эльмаз апте озюни къолгъа алды.

— Пек гузель огълум, не ичюн мында къатын турамыз я, магъа азырлапмакъ керек де,— деди хошнут бир сеснен. Асаннынъ устюнден дагъ авдарылгъан киби олды. Севингенинден кулюп йиберди.

Акъшам устю Асан гъает гузель кийинген, шайлы бир кызынен азбар къапыдан ичери кирди. Олар ичери кирген сонъ токъталдылар. Асан онынъ къолундан тутып юрьмесини риджа этти. Лякин, бироз юрер-юрмез, оларны Къаракозъ токътатты.

— Вай, бу копегинъ мени ич севмей!— деди Сабрие. Къоркъып Асангъа япышты. Копек

онъа уджюм этти. Асаннынъ ачувы чыккыты, Къаракозъге «джойыл» деп багъырды.

Эльмаз апте не япмасыны билмей къатын къалды.

— Тюф, тюф балам, бу копекке не олды?— деп япыкълады. Сонъра Сабриеге бакъып кулюмспреди. Киринъиз балам. Энде салкъын, ичери киринъиз!..

Хош кельди айтылды. Бутюн сайгъы, севги адетлери эда олунды. Сонъра ана чокътан тедарикленген ашларнен келинни сыйлады. Арадаки чекинюв, къолайсыз алгъа къалув деген шейлер котерильди. Сабриенен Эльмаз апте тез тиль таныштылар. Джошкъун-джошкъун лакъырды этелер. Буны коръген Асан юректен севинди. Лякин тышта Къаракозъ бармагъа ер тапмай, Тарсыкъа, пенджере любуене келип ачувлы-ачувлы авулдай. Асан эки сефер азбаргъа чыккып оны токътатмагъа меджбур олды. Олар Сабриени озгъарып чыккъанда биле копек ырылдавыны токътатмады.

Тойгъа азырлыкъ башлагъанда Сабриеге сыкъ-сыкъ Эльмаз аптеге кельмек керек олды. О эр сефер отъмек, эт парчасынен кельсе де, копек онынъ ашына къулакъ асмай, кызыны ачувлы къаршылап ала ве шойле ачувиен де озгъара.

— Бу айваннынъ худжур арекетине шашам. Сизин не ичюн бойле шаматанен къаршылап ала экен?

— Къулакъ асманъыз! О мени Асандан кунълей гъалиба,— деп кулюмспреди Сабрие.

— Зарар ёкъ кызым. Сен бизге темелли кельген сонъ о алышыр,— деди.

Сабрие кеткен сонъ тюшонджеге далды. Ай-ванларда инсан бильмеген гизли дуйгъу ола, дейлер. Я Къаракозь де бойле, бир шей дуйгъан олса, балам бахтсыз олса, не япарым? Озюниъ тюшонджелеринден озю къоркъты.— Налетлер олсун шейтангъа, бу къадар гузель, табнатлы къыз тапкъанмыз да, даа чешит тюрлю шейлер тюшюнемиз,— деди озюнен лакъырды этип. Сонъра Сабрие оны кичкене экенде ынджыткъандыр. О ла буны унутмак истемей, къуйпалападыр, бельки, деп ойланды.

* * *

Тойгъа бир афта къалгъанда орталыкъны къара хабер титретти. Апансыздан Ватан дженки башлады.

Дженкиниъ пльки кунюнден халкъныъ ватансверлиги корюльди. Яш-къарт эр кес аякъкъа къалкъты. Эльбет, эвлядынен, тувгъанынен, къоджасынен сагълыкълашып, севген ярындан айрылып кетмек къолай, дегиль. Лякин Ватанны къорчаламакъ эр шейден устюн эди. Аналарныъ, къызларныъ, балаларныъ козьлери яшлы, юреклери яралы къалды.

Бу беляны Къаракозь де дуйса керек, геджелери кокке бакъып улуй, токътамай азбар ичпнде долана. Кедерли, козьлери яшлы Эльмаз аптениъ янына барып, оныъ аякъларына сарыла, яныгъыны пайлашмагъа истей.

Шу куню арбий комиссарнаткъа баргъан Асан Бекиров эвге Сабринен берабер кельди.

Къызны корьгени киби эр даим къиямет къопаргъан Къаракозь бу кересниде онъа аслы къулакъ асмады. Олар азбар ичпнде Эльмаз аптениен корюшкенде копск эмир беклемей, четке чекильдн, индемей барып ерине отурды. Яныкълы саатге бу ал кимсенинъ дикъкъатыны джелып этмедн.

Бираздан сонъ Асан элинде чемоданчыгъы ёлкъапыгъа догърулгъанда Сабриениъ ве анаыныъ янакълары устюнден козьашлары тыгъырды. Буны корьген Къаракозь тургъан ернде выйылдап башлады.

Асан, Сабрие ве анасынен сагълыкълашкъан сонъ, копскеке:

— Сагълыкънен къал, сен де, достым!— деди. Оныъ башыны, аркъасыны сыйпады. О аман сабниниъ аякъларына сарылды.

Бу заман Асан анасына чевирильди де:

— Анай, бу «ярамаз» меним артымдан кельмесин?— деди.

— Мен де ойле тюшюнем, огълум. Баре оны аяткъа къапатайыкъ да,— деди яваштап. Зор-белянен Къаракозъни итеп аяткъа къападылар. Сонъки сагълыкълашув клуб огюнде олды. Митингден сонъ кетеджеклер сырагъа тизильдилер. Лейтенант эмир бергени киби сес-шамата, агълав сеслери котерильди. Ингитлер:

— Агъламангъыз! Биз ольмеге дегиль, Ватапымызны къорчаламагъа кетемиз!— дейлер. Оларны ятыштырмакъ истейлер. Эльбетте, бу къолайлыкънен ятыштырыладжакъ шей дегиль. Козьлерден яшлар озь-озьлюгинден чыбырып кете. Балалар:

— Бабачыгъым, агъачыгъым...— деп кеткенлериниъ аякъларына янышалар.

Ёлджыларны озгъаргъанлар баягъы вакъыт-къадже сокъакъ башларында топланып турдылар. Дерсинъ олар эвлерине кирмеге къоркъалар. Къоркъалар дегиль, оларны диварлар сыкъса керек.

Эр кесиниъ юреги кедерли, яныкълы. Асан да эвинден, яресинден айырылды. Огълум окъувыны битирип къайтты, шукюр янымда олур, эвленир,— деп къувангъан ана кене ялынъыз къалды.

Я Асанынъ арзулары? Эки теджрибе ери мейдангъа кетирди. Оларда чешит теджрибелер кечире эди. Ишини энди ёлуна къойгъанда бу феякетли дженк... Бутюн арзусы, истегин, макъсады яры ёлда къалды...

Халкъ дагъылып башлагъанда Эльмаз апте Сабригес:— Унутма къызым, вакъытынъ олгъанда бизге де кир,— деди.

Азбар къаныны ачкъанда къаршысында Къаракозъни коръди. Копек ялтакъланып санбининъ этрафында доланды.— Я сен ювангъан пасыл чыкътынъ?— деди о яваштан.— Асан сени яхшы къапаткъан эди де. Лякин энди Асан мында ёкъ. Бу азбар ичинде тек экиминъ къалдыкъ. Заваллы ананынъ козьяшлары кене чыбырып кетти. Буны коръген копек экиучъ кере авулдады, аягъыны котерип, онынъ тизине къойды. Санбининъ козълерине бакъты. Сонъра бирден еринден атылып турды, азбар къапыгъа догъру чапты. Лякин о япыкъ эди. Аман четке чекилип, исар устюне сычрады, бир санниден козьден гъайып олып кетти.

Эльмаз апте оны пек чокъ къыдырды. Тапып оламады. Бу гъайыпкъа Сабрие де пек япды. Къаракозъ оларгъа даима Асанынъ аягъдырыр эди. Дёрт-беш куньден сонъ Асанда мектюп

алдылар. О мектюбинде Къаракозъ оларнен берабер экенини билъдире. Артларындан чапып еткен. Бу хабер Сабринен Эльмаз ангени къувандырды ве тааджикке къалдырды.

III

Асанларнынъ полкы дагъ этегиндеки шеэрчикте ерлешкен эди. Аскерлер саба эрте тура, бутюн кунъ талим ала, арбий техниканы огренювнен мешгъуль оларар.

Рота къайда кетсе, Къаракозъ де анда булуна.

Буны старшина ич бегенмей амма, не япмасыны озю де билмей. Асан ильки кунълерден башлап болюк командирлери арасында энъ кяминъ энъ тертипли сержантлардан бири оларакъ танылды. Оны старшина да пек бегене. Лякин копек меселеси онынъ бойнуны ура. Старшина балалыктап берли копек, мышыкъ севмей, лякин Асан эм алим, эм нумюнели сержант олгъаны ичюн онынъ копегине тиймемге къарар берди. Кунълериниъ биринде копекке козю тюшкен взвод командири, онынънен гъает меракъланды:— Дженкте бу копек бизге буюк ярдым косьтере биле,— деди.— Оны яхшы бакъмакъ керекмиз.

Инает олар ёлгъа чыкътылар. Станция артындан, станция ташлап поезд эп огге ашыкъа. Кимери вокзалларда токъталып, дженк тарафтан арткъа алынып кетильген халкъ юклю эшелонларны, санитар поездларны керинибере, базы вокзаллардан исе бир шейге бакъмай аджеле кечип кете.

Акъшам устю. Бутюн кунъ орталыкъны кылздыргъан кунеш гъарб бетке янтайгъанда

ниает вагонларгъа салкъын ава кирди. Эр кес джанланды. Невбеттеки станцияда аскерлер дагъылышып башлагъанда, «кери къайты-нъыз» командасы берильди. Анълашылгъанына коре эшелон энди дженк мейданына якъып-лагъан. Поезд аджеле суретте кене ёлгъа чыкъты. Бираздан бомба патлавлары, юкъяргъа котерильген кюю тююн ве атеш, янгъышлар корюлип башлады. Бу арада паровоз шиддетли тревога берип, чабиклигини арттырды.

Бирн-бирн артындан вагонлар япында патлагъан бомбалар ерин титретти. Вагонлар бири-бирине токъунып тасырдадылар. Душман самолёты ташлагъан бомба эшелоннынъ ёлуны кескен эди.

— Тревога!.. Тревога!.. Аскерлер деръал чёль ичинде септирильдилер. Коктеп сызгырып, кескин выйылдап энген бомбалар чевречетни якъып-йыкъты. Аскерлер шашмалап дёрт бир тарафкъа чапалар. Самолётлар оларнынъ устуне къуршун септирелер.

Асан омузына урулгъан къуршуннынъ адджысыны башта ойле чокъ дуймады. Яраланып йыкългъан лейтенанткъа ярдым этейим деп, эгильгенде, бу адджы онынъ юрегине урды. Лякин кене токътамады. Командирни эп огге чеккеledi.

Ниает бир дереге якъышлашты. Энди онынъ ашагъысына тюшеяткъанда япларында бомба патлады. Янбашыны бир шей якъты, ондан сонъ не олгъаныны билъмедн. Бираздан башына эси келип, козылерини ачкъанда, япында выйылдап отургъан Къаракознынъ корьди. Асан бутюн къуветини топлап, догъурулды. Бу арада япында инълеген командирни эследи. На-

сыл бир ёлнен олса да яралы командирни дере ичине тюшпормек керек, деп ойлапды о.

— Къаракозъ, тут!— Асан копекке эмир берди. Лякин... Къаракозъ меселени анълады. Командирнинъ омузына япышты. Тишлерине илишкен къушакъны къавий сыкъты. Асан исе командирнинъ башыны котерди. Эки-учъ дакъкъадан дере ичине тыгъырланып тюштилер. Дерге гъает терен эди. Энди къуршундан къуртулмагъа умют бар. Лякин Асан кене эсини джойды. Чокъ вакъыт кечсе керек, козылерини ачкъанда, къаранлыкъ кокте йылдызлар парылдай эдилер. Узакътап исе адам сеслери эшитиле, япында, агъыр яралы яткъан лейтенант Акимов эп инъильдей.

— Сув, сув...— деди о къарыкъ бир сеснен. Асан баклашкасына япышты. Оппа сув берейим дегенде, омузына ве янбашына бирден пычакъ урулгъан киби олды. Къаракозъ деръал еринден атылып турды. Авулдап дере устуне чыкъты. Яралыларни джыймагъа кельген санитарларгъа догъру чапты. Оларнынъ япына баргъан сонъ кене керн дёнди. Токъталып авулдады, улуды.

Эки санитар онынъ артындан чапты.

* * *

Кениш ве ярыкъ ода, яралыларнен рыкъмарыкъ толу. Кимериси агърынынъ зоруна даянамаса керек, тишлерини сыккын яваштап инълей. Базы бирлери сандыракълай, турмай лакъырды эте, анасыны чагъыра. Базылары исе олю киби созылып ята. Буларнынъ эинси янгы кетирильген яралылар. Оданынъ тёринде яткъан Асан яваштап башыны котерди, эт-

рафкъа бакъайым дегенде, козюне онъа бакъып тургъан Къаракозъ илпшти:

— Къаракозъ сен мында не япасынь?— деди яваштан къарыкъ бир сеснен. Копек ялтакъланды, узун тилли чыкъарып, санбунни солгъун юзюни ялады. Асан элли узатып, опынъ башыны сийпайджакъ олды. Лякин бирден багъырып йиберди, башыны ястыкъкъа ташлады. Буны корьген Къаракозъ кескин сеснен афырды. Хасталар о тарафкъа чевирильди, копейни корип шаштылар.

Къомшу палатада яралыларны бакъкъан экин копейни сесни эшитип, андан атылып чыкъты. Къапы япында тургъан эмшпиреден:

— Бу пасыл сес?— деп сорады.

— Бильмейим. Мен де шимди...

— О, шу яралынынъ копейи олса керек, опыннен берабер кельди,— деди хасталардан бири.

— Палатада копек?.. Тез, оныгъ мындан чыкъарыпъыз!— эмир берди доктор.

Санитарлар зорнен къувалап Къаракозыни палатадан чыкъардылар.

* * *

Къаракозынынъ бутюн дерди Асанынъ палатасына кирмек. Лякин о екшиджи къатта ята. Анда баргъандже басамакълардан котерильмек ве бир къач къапыдан кечмек керек. Оларнынъ да бири ачыкъ олса, екшиджиси къапаныкъ. Бундан да башкъа къаршысына илле бириен расткеле.

— Мынавы айван учъ куньден берли бу пенджерелер тюбюнде айланып юре. Бир якъыныны къыдыргъан адам киби тосат-тосат би-

зим къаткъа бакъа,— деди пенджеренден тышкъа бакъып тургъан яралы.

— Насыл айван?— деп сорады даа деми козьлерини ачкъан Асан.

— Насыл айван оладжакъ, сыгъыр я да эшек дегильдир эльбет. Оларгъа бу къадар акъыллы ким берген,— деди ве Асангъа бакъып кулюмсиреди.

— Апавы бизим палатадан къувып чыкъарылгъан копектир даа,— деди дигер бир хаста. Асан, о да пасыл копек, деген киби яралыгъа бакъты.

— Сенинъ кетирильген кунюнь артынъа такъылып кельди, деръал кроватинь тюбюне кирип сакъланды. Я оны сен озюнь де корьген эднй де...

Керчектен де Асан оны корьген эди де гъалиба. Бакъ сен, деп ойланды о, мен Къаракозыни мында эсимде дегиль де, тюшюмде корьдим беллеген эдим. Демек о эсимде экен.

— Биз онъа отъмек, эт быракътыкъ. О буларны къокълап бакъа, лякин ашамай. Озю ач. Зорнен юре,— деди яралы сёзюни девам этерек.

Асан бираз догърулып:

— Къаракозъ, Къаракозъ,— деп багъырды.

— Сенинъ къарыкъ сесинъни онъа эшиттирмек ичюн микрофон керек,— деп кулюмсиреди пенджеренде янындаки яралы. Сонъра озю чевирилип, Къаракозъ, Къаракозъ, деп багъырды.

Копек бирден къулакъларыны тиклеп башыны котерди, пенджереге козь ташлады, ялтакъланып, къуйругъыны саллады. Лякин бираздан бу Асанынъ дегиль де, башкъа бир кишини сеси олгъаныны анълап токъталды.

— Бельки шимди бир шей берсек ашар!—

деди яралы. Сонъра барып тумбочкасыны ачты. Бир парча отъмек алды, колбаса кесті.

— Токътанъыз!— зорнен ишарет этти, Асан. Яралының элиндеки отъмекни, колбасы алды, бетине эллерине тийсетти, сонъ яралыгъа узатты.

— Қыракозь, ал!— деп яралы оларны пенджерен ашагъы атты.

Копек эвельки киби ашыкъмай еринден турды, барып отъмекни къокълады. Бирден секириклен тегеке бакъты. Ялтакъланып къуыругыны саллады. Бир къач кере афырды. Кене ялтакъланды. Сонъ текрар отъмекни къокълады, ялады, пек ач олса керек, оны бир дакъкъада ялап-ютты.

Бойделикиен, Қыракозь Асанның юзюни коръмесе де, оның къокъусыны сезип ашады. Арадан бир къач кунъ кетти. Асанның яралары савушып башладылар.

— Қыракозьге сени косътерсек ким билсени насыл къуваныр, деди Асанның янында хаялгъа далып яткъан, яралы.

— Я косътерейик даа,— дедилер аякъ устюнде юрмеге чаресин олгъап сойлары.

Чилле сыджагъына даяналмай, тиллини узун чыкъарып, терек талдасында яткъан копек пенджереле дауушлар эшитилгени киби еринден атылып турды.

Яралылар Асанны мукъайлыктыен пенджереге якъыплаштырдылар. О Қыракозьни коръгениен бала киби къуванды:

— Қыракозь!— деп багъырды. Копек бирден сычрап турды, пенджереге бакъты. Аралары баягъы бар. Асан да азды, депшипти. Қыракозь башта къулакъларыны тиклетип, башыны къыйыштырып-къыйыштырып бакъ-

ты, сонъра адети узре, эки дефа афырды, ялтакъланды.

Юрмеге чаресин олгъан бутюн яралылар пенджерге къаршысындалар. Бу копекниң тарихыны энди къомшу палатадакилер де билелер. Олар да пенджерге къаршысындалар.

— Не япасыңъ, Қыракозь, достым,— Асанның козьлерин яшкъа толды, сени къарылды.

Қыракозь азбар ичинде доладды, ог аякъларыны котерип, тегеке узанды. Созып-созып улуды.

Язының тамам чиллени. Ава пек сыджакъ. Геджелерин салкъында бироз джапланып котерилгени терек япракълары, уйледен сонъ кене солгъан киби салынып къалалар. Қыракозь бойле сыджакъта да бир якъкъа кетмей. Тиллини салындырып, бир терек талдасындан дигерине кече. Тосат-тосат пенджереге козь таштай. Асан да энди достларының ярдымынен пенджерге янына барып башлады. Оны коръгенде Қыракозь севингеннен озюни къоймагъа ер таппай.

Асанның яралары савушкъан сайын юрегин тарсыкъып башлады:

Дженк де коръмедим, душман да. Бир къач фашистниң башына сткен сонъ, бойле яралагъан олсам окюнмез эдим,— дей о.

Тарсыкъма сен, къардашым. Энди тюзелип башладыңъ. Чокъы кетти, азы къалды. Сабыр этсенъ мурадыңа стерениңъ,— дей бир къарт яралы.

— Сиз бу урун чокъкъа сюерер беллейсизми?— тааджилленип сорады Асан.

— Анълашылгъанына коре чокъкъа сюреджек. Душман бизге буюк кучьнен уджюм эте. Оның ёлуны кесмек, артына къайтармакъ

о къадар къолайлы иш дегилъ. Фашистлер Россияны йылдырым чабиклигинде алмакъ истейлер. Лякин оларнынъ ойлагъаны киби де олмаз.

Асаннынъ башына чешит тюшюнджелер сарыла. Сабриени, анасыны хатырлай.

Анасынен-бабасы эвленир-эвленмез дженк башлай. Бабасы учъ сенс гъарб бетте немселерге къаршы муаребеде иштирак эте. Сонъра Юденичке къаршы...

Урушларнынъ биринде агъыр яраланып госпитальге тюше, сонъ койге къайта. Яш къадыны Эльмаз апте «шукюр, корюштик» дегенде Антанта алекети. Бекир агъа дагъгъа чекилип, партизан арекетинде иштирак эте. Инаст, Къызыл орду Врангелнин тар-мар эте. Энди тынч яшав — Совет укуметини аякъкъа турсатув девирин... 1930 сенеси колхозлаштырув девирин башлагъаны киби Бекир агъа бу ишке буюк активлик косьтере. О биринджи колхоз реиси эди. Шу ёлда шент кетти. Яш къадыны Эльмаз тул къалды. Асан 13 яшында эди. Пек чокъ къадынлар киби Эльмаз — апте де бутюн омюрини янгъгъыз огълу Асангъа багъышлады. Огъул башта мектепте окъуды. Сонъра техникумда агрономлар курсында.

Асан эди чалышып башлагъан эди. Той да япаджакъ олдылар. Севимли Сабриеси оларнынъ эвине келин олып тюшеджек эди... Асан теренден кокус кечирди.

* * *

Госпиталь огюнде элинде бокъчачыгъы олгъан бир къыз пейда олды. О невбетчининъ

янына барып госпитальге кирсетмелерини риджа этти.

— Саат дёртте корюшюв вакъыты, келир-сиз,— деди фельдшер.

Къыз къайда бармасыны бильмей, азбар тарафкъа чевирильди. Тереклер талдасына кечти. Пенджерелерге бакъты. Бутюн фасадны козьден кечирди. Чокъусу пенджерелер орютюли, ачыкъларында да бакъкъан адам ёкъ. Огургъычкъа чёкейим дегенде, апапсыздап терек талдасында яткъан копекни корьди. Сескенди. Копек башыны котерди, Сабриеге, тараф бакъты. Бирден еринден атылып турды. Аякъ устюнде къатып къалды.

— Къаракозь?— деди къыз.

— Къаракозь, сен мени тапыйсынымъ? Къызнынъ юреги толышты козьлери яшланды. Къаракозь бир-эки кере авулдады. Аякъларынен ерин тырмалап къызгъа догъру юрди.

— Кель айваным, кель Асаннынъ садыкъ досты!— деди Сабрие козьлерини сюртип.

Къаракозь чапып барып башыны Сабриенинъ этегине таяндырды.

Къыз копекнинъ башыны сийпады.— Айванчыкъ, бакъымсызлыкъ опы да орьселеген,— деди Сабрие агълап. Сонъра копекнинъ башыны къучакълады, аркъасыны сийпады, Къаракозь еринден турды, къуванчыны озъджесине косьтеререк ойнакълады, бутюн азбарны доланды. Келип Сабриенинъ аякъларына сарылды. Сонъра, тёпедекни пенджереге бакъты, кескип-кескип авулдады. Палатада опынъ сесини эшиткен яралылардан бири пенджеренинъ пердесини чекип, ашагъы козь этти.

О пенджереге бакъып тургъан къызны корьгеннен; артына чевирильди де:

— Асан махрач, достым. Бу кыарасачлы гузель сагъа олмалыдыр. Сизинъ халкъкъа ошай,— деди. Асан яраларыны биле унутты. Ериден атылып турды, эки адымнен пенджере янына барды. Бакъса не корьсин, ашагыда онъа Сабриеси бакъып тура. Янында исе Кыаракозъ. Асан артыкъ озюни тутып оламады, багырып йиберди:

— Сабрие!

— Асан!

э п и л о г

Чокъ йыллар кечти. Мен Асаны, апансыздан Ферганада расткетирдим.

Сокъакъ бою огюмле бир адам кете. Янында гузель бир конск. Бу адам Асаны ве Кыаракозын хатырлатты. Адымларымны сыкълаштырдым.

Онынъ янында кечкенде тикленни бетине бакътым.

Бу чалсачлы, бетинде терен сызыкълы бурюшниклер иейда олгъан киши де манъа козь ташлады. Мен оны таныдым, козьлеринден таныдым:

— Афу этигъыз, сизинъ адыгъыз Асан дегилми?

— Асан.

— Я бу Кыаракозуми?

— Лейтенант, аркъадаш, сизсизми?

О агъыр дженк йылларында эшелонгъа фашист ягъмаджылары уджюм эткенде Асаннен берабер агъыр яралангъан лейтенант мен эдим.

Энди чокътан лейтенант олмасам да:

— Меним!— дедим. Кыучакълаштыкъ, эки асрет тувгъанлар киби корюштик.

— Кыаракозъ,— дедим кене конекке бакъып. Айван озъ адыны эшитип ялтакъланды.

— Кыаракозъ. Лякин о сиз билъген Кыаракозъ дегиль. Акъикый Кыаракозын корьмек истеснгъыз, юрюнгъыз эвге барайыкъ,— деп о къолтугъымдан тутты.

Яралары тюзельген сонъ Асаны артиллерия командирлер курсына йибергенлер. О курсы мувафакъитнен кечип, лейтенант унваны ала.

— Анда сонъ мен насыл вазифеде, насыл шариште, къайда булунсам да Кыаракозъ менден бир адым биле артта къалмады. Эр даим менимнен берабер олды. Берлинге де берабер барып чыкътыкъ. О ялыныз манъа дегиль де, медицина эмширемизини де энъ якъын ярдымджысы олды. Пек чокъ яралыларны олюм панджасындан къуртармагъа ярдым этти,— деди Асан. Бу замап Асан сагъ тарафкъа бурылып кениш азбарлы бир къапыны ачты, къаршымызгъа орта яшларында, толу вуджудлы, гузель бир къадын чыкъты.

О мени, бирден танып олмады. Мен исе оны дераль таныдым. Сабрие. Оны танымакъ мумкюнми? Чюнки биз онынънен энъ агъыр, атешли куньлерде танышкъан эдик.

— Мен де сизни таныдым,— деди Сабрие бирдан сонъра къуванчен.

Лякин шимди медицина эмширеси дегилм, институтта даре берем. Мен о якъ-бу якъкъа козь ташладым. Догърусыны айткъанда Эльмаз аптени къыдырдым. Мен озюни танымасам да, оны огълу Асан ве келини Сабриенинъ та вирлеринен яхшы биле эдим. О алидженап

ананы бахтлы куньлерде корьмек истедим. Лякин языкълар олсун, о вефат эткен экен. Эрте кеткен...

— Биз гузель донатылгъан одагъа кирдик. Къапыдан киргеннен къаршыда-диварда, лейтенант формасында гузель бир йигитиниъ фотосы. Кокюсини учь орден, медаллер яраштыра. Онынъ янында бир ресим даа бар. Алтын сувнен боялгъан дюльбер рама ичинде, дерсиниъ тип-тири бир копек бакъып тура.

— Мына Къаракозь,— деди Асан. Дженк ёлларында ёлджым, садыкъ достым Берлинде вазифесини эда эткенде апансыздан янында патлагъан минадан эляк олды. Оны тек мен дегиль, бутюн дивизия юректен севе эди. Къаракозьни— энъ якъын достымызны буюк яныкънен анда комдик.

— Дженктен сонъ да бир копек асрадыкъ.

— Мына коресинъиз, достлар, кене биргемиз, янымызда исе Къаракозь,— деди Сабрие яныгъыравукъ бир сеснен.

1971—1972

МЕН СИЗНИ УНУТМАДЫМ

I

Айше эки кунь купели вагонда узакъ ёл юрип безди. Джаны сыкъылып башлады. Кузь куньлери вагонда адам сийрекче ола. Станцияларда вагондан биревлер тюшс, биревлер мише. Айше Саратовда бу вагонгъа мингенде купедс москвалы бир ёлджу бар эди. Олар тез таныш олдылар. Онынъ ады Иван Петрович. Иван Петрович сёзге уста, шакъа севген адам. Сийрек, чал сачлары, тазланып башлагъан башыны зорнен къапата. Тютюн ичювден чал мыйыкъларынынъ уджлары сараргъан. Буларнынъ эписи онынъ энди къарт экенини коьстерип туралар. Бунгъа бакъмадан Айшенинъ ельпазели, узун кирпиклеринден козюни алмай.

— Айше, гизлемеге аджет ёкъ, эгер етишкен бир огълум олса, ялынъыз сизни келли этип алыр эдим,— деп куле.

— Я огълунъыз сёзюнгизни динълемесе?— кулюмсирей Айше.

— Меджбур этер эдим. Беллейим ки, меним огълум бойле кыздан ред этмез эди.

Айше утанып кызара.

— Бу ал сизге даа зняде яраша. Италиянынъ мешур рессамлары якъан аджайип мадонналаргъа бенъзейсиз!— дей.

— Иван Петрович, макътавынъ дадыны къачырдынъыз...

— Багъышланъыз Айше кызым...

Иван Петрович Ташкентте яшаса да, Айше отургъан ерлерини яхшы биле экен. Йипек фабрикасында танышлары да бар экен. Озь неветинде кызы да онъа не ишнен мешгъуль олгъаныны, шимди отпусकाда олып, Саратов шеэринде яшагъан эмджесинден мусафирликтен къайткъаныны айтты. Биринджи кунни олар танышув не шакъа-къоратанси кечирдилер. Экинджи куню Иван Петровични къомшу купедекилер карта оюнына чагъырдылар. Айше ялынъыз къалды. Невбеттеки станцияда купеге эки апай кирди, дёрт-беш саат кечер-кечмез тюшип кетгилер. Айше пенджереден чёллерни сейир этин башлады. Къомшусы Иван Петрович ара-сыра келе:

— Айше, джанынъыз сыкъылмаймы?— деп куле. Тез-тез бир шейлер къапынын кепе де карта оюнына ашыкъа.

Уйлеге якъын вагонгъа япъы ёлджулар миндилер. Оларнын арасында бир яш йигит элиндеки билетке бакъаракъ Айшеге:

— Багъышланъыз, он алтынджи ер мындамы?— деп сорады.

— Мында!

Йигит шашмалагъан киби олып, элиндеки билеткисе бир даа бакъты. Сонъ кепе де кызыгъа козь ташлады. Кучюк чемоданчыгъыны яваштан ерге къойды. Купеде ойле нек сыджакъ олмаса да, йигит озюни атеш ичинде ис этти. Якъасыны чезди, быджагъыны чыкъарды. Кызынынъ сюрмели узун кириклерни арасындан бакъкъан къара козьлерни оны эсир эткенини дуйды. Айше кулюменредни:

— Отурынъыз, отурынъыз, о сизинъ ернинъ издир.

Ничюндир билъмем, кызынынъ юрегинде бир дукюльди пейда олды. Япакълары кызыарды. Затси Айшенинъ йигитлерининъ къаршысында ойле чокъ шашмалагъан адети ёкъ эди амма... Онъа чокъ ерден къуда кельди, чокъ йигитлер иштеп къайткъанда огюне чыккып, юрек сырларыны билдирдилер. Лякин Айше ич бирине къулакъ асмады. Даа да догърусы юреги сызламады. Бугунъ— шимди онынъ юрегинде худжур бир дуйгъу пейда олды. Бу не демек?

Купеге исанынынъ джаныны сыкъыджи суюклетлик чекти. Буны кене Айше бозды:

— Сиз узакъкъа кетесизми?

Йигит, бу суаль кимге экен деген киби этрафкъа козь ташлады. Купеде ондан гъайры кимсе олмагъаныны корип, кулюменредни де:

— Ташкентке— деди яваштан. Сонъра быджагъынынъ джебинден бир газета чыкъарып, оны ачты. Бу «Ленин байрагъы» газетасы эди.

— Айып этменъыз,— деди Айше,— мен «Ленин байрагъы»ны бир айдан берли коръмдим. Эгер мумкюн олса бакъып чыкъар эдим.

— Окъунъыз, окъунъыз!— деп йигит газетаны онъа узатты.

Кимерде газетаны эгилтъкенде йигит дераль Айшеге бакъа. Кызы да буны дуймай къалмай. Озю де онъа бакъмакъ истей, лякин утана. Бу вакыт купеге Иван Петрович кирди.

— А-а, бизде япъы къомшу бар экен даа. Сиз узакъкъа кетесизми, йигитим?

— Ташкентке.

— Пек эйи. Адынъыз не?

— Амет.

— Айды Амет, сиз Айше ханымны эглендирип турунъыз, мен ишнен пек мешгъуль бир адамым.— деп Айшеге бакъып козионн къымды. Сонъра чыкъып кетти.

— Доминьомы, шахматмы?— деди йигит онынъ артындан.

— Эписине етиштирелер...

— Янълышмасам, адыңыз Айше ханымдыр я?

— Айшеханым дегильде, Айше,— деди къыз.

— Анъладым... Сиз де Ташкентке кетесизми?

— Мен даа узакъкъа кетеджем,— деди Айше.

Бойледже, Иван Петрович кеткен сонъ, бизим яшларнынъ арасында сёз ачылды. Айше газетаны буклеп столчыкъ устуне къойды.

— Сиз факъат шпирлерни окъудынъыз гъа-либа?

— Мен прозагъа нисбетен поэзияны севем...

— Мен де бегенем.— Газетаны алып, бир шпирини окъуды.

Айше онынъ окъугъаныны пек бегенди.

Невбеттеки станцияда йигит тюшип, эки буюк салкъым юзюм кетирди. Оны Айшеге узатты:

— Чешмеде ювдым. Ашанъыз, сагъынгъан-дырсыз...

— Эльбет. Бу йыл даа бойле юзюм ашама-дым. Мен кеткенде ялынъыз эрте, яз юзюми пишкен эди. Билесиз ки, о юзюмлер пек татлы олмай.— Айше бир салкъымны котерди, онъа кулюмсиреп бакъты.

— Бу юзюм пек татлы ола. Озюм де сувсап башлагъан эдим, шимди оны ашасам...

Йигит еринден атылып турды:

— Мен шимди тапып кетирirim, деп кетти.

Айше амаи пенджереге якъынлап:

— Ёкъ, керекмей, поезддан къалырсыз!— деп кычырса да йигитни тапсанъ ал.

Амет кельгенде лимонад биткен эди. О ресторангъа чапып кирди. Ресторанда баржомдан башкъа сув ёкъ.

— Станция артында бар,— дедилер.

Амет тез-тез чапып станциянынъ шеэр тарафындаки «газ-вода» ларёгына барды. Мында исе адамлар небетте туралар. Амет оларгъа вазистини анълаткъандже баягъы вакъыт кечти. Ниаает, о небетсиз сув алып кери чапты. Лякин поездни ялынъыз артындаи корип къалды.

Айше вагон къапысындан башыны узатып, Аметини дёрт козынен бекледди, амма йигит ёкъ.

Башта пек яныкълады. Сонъра, бельки башкъа вагонгъа мингендир, деп Аметини умотнен бекледди. Дакъкъалар кечти, поезд энди башкъа станциягъа келип токътады. Амет кене пейда олмады. Айше тарсыкъып башлады, кедерленди...

— Онынъ ады Амет! Я фамилиясы не экен?... Бу дакъкъада станцияда чанъ къакъылды. Бу кескин чанъ сеси Айшенинъ юрегине окъ киби урды. Демек бир станция даа кечти. Кене Амет пейда олмады.

Поезд Ташкентке якъынлап башлагъанда Иван Петрович неветий оюнны битирип, купеге къайтты. Айшенинъ чырайы бозулып, терен тюшонджеге далгъаныны корип:

— Айше ханым, сизге не олды?

— Манъа бир шей олмады амма...

— Аммасы да не?

— Аммасы шу ки,— деди эсини топлап Ай-

ше, — яңғы кьомшумыз бир станцияда манъа сув кетиреджек олып поезддан кьалды.

— Я шейлери?

— Быджагъы иле чемоданчыгъы мында. Не япаджагъымны бильмейим. Биз онынъ не фамилиясыны билемиз, не де адресини.

Бираздан купеге милиция формасында эки адам кирди.

— Багъышлангъыз аркъадашлар, сизиниъ купеден бир ёлджу поезддан кечикни кьалгъан. Онынъ шейлери кьайда? — деп сорадылар.

— Мына — деди Айше чемоданнен быджакъны косътерип.

Демирёл милициялары Аметнинъ шейлерини алып чыкъкъанда Айше оларны токътатып: «Сиз онынъ фамилиясыны бильмейсизми?» — деп сорамакъ истеди, лякин оларнынъ аргындан сёзсиз бакъып кьалды.

II

«Байрам кечти, той битти» дейлер. Айше де раатлыкъ куньлерини битирип, ишке башлады. Факъат о ёлджу аркъадашы Аметни не де хатиринден чыкъаралмай. Кеткен сайын юрегинде бир асретлик оськенини дуя. Омюрде чокъ худжур аллар олып кече. Айше о вакъыт Амет поезддан тюшсе бир даа минип оламайджагъыны бильген олса, сув акъкъында сёз ачар эдими? Ёкъ! Эльбет де ёкъ. Эй, гъарип Айшем, сен не ичюн о вакъыт Аметтен ойле утандын? Сен не ичюн онынъ ким олгъаныны, фамилиясыны сорамадын? Бельки мектюп язар да, дердиниъни ачар эдинъ.

Къызгъа биринджи оларакъ мектюп язмакъ кыйын. Лякин Айше язар эди. Я о эриф? О язар эдими? Фамилиямны, адресимни бильген олса бельки язар эди... О менден козюнн алмай, меним истегиме джан бермеге азыр эди де.

Дост-эшлери онынъ чырайы не ичюн бозылып, неге башы эгильгенини, тюшонджели юргенини сорап бильмек истеселер де, Айше озь дердини ахмады. О эвельки киби эр кунъ ишке эрте келе, тезъасы башына кече. Башыны котермей чалыша кимсенен лакъырды этмей дессенъ оладажкъ.

* * *

Улу Октябрь байрамы арфеси. Айше чалышкъан цехге ши ёлунда. Буюк байрамны буюк енъишлернен кьаршылап алмагъа эр кес тырыша. Бугунъ нитен сонъ цехнинъ корюмли усталарыны, токъумаджы къызларыны топлашувгъа чагъырдылар. Мында адет узре байрамны насыл кьаршылап алмакъ меселеси бакъыладжакъ. Топлашувгъа Айшенинъ Диларам, Фера, Катя, Вера, Эдае киби достлары кельген эдилер.

Топлашувда оларнынъ шапына пек чокъ сыджакъ сёзлер айтылды.

Яш инженер де озь сёзюнде кимге не киби ярдым лязим олса о ярдымгъа даим азыр олгъаныны бильдирди. Бу инженериниъ чокътан берли Айшеде козю бар. Ара тапты дегендже къызынынъ янында булуна. Лякин Айше онъа кьулакъ асмай.

Эдае шакъаны пек севе. Шимди де Айшеге яваштан:

— Инженер санъа ярдым этмек истейдир даа!— деп кулды. Айше де кулюмсиреди. Инженер бу кулык онынъ адресине олгъаныны сезип, кызарды.

Сонъ сѣзге чыккъан цех устасы планынъ муудетинден эвель эда этмек ичюн не киби ишлер якъанлары акъкъында айтты.

* * *

Айше иш тезьяларыны яхшы темизледі, бутюн йиплерни дикъкъатнен козьден кечирди. Урчуклар азырлады.

Тамам саат секизде бутюн смена ишке башлады. Тезьялар саат киби чалыша. Кызлар иштен козюни алмай узюльген йипни тез-тез тюзетмеге тырышалар. Токъумаджыларынынъ чокълары ярым кунлик планыны уйлегедже толдырдылар.

Сменанынъ сонъуна бир саат къалгъанда Айше энди куньделик нормасыны арткъачынен эда эткен эди. Лякин бу дакъкъада бир тезьясы «гыркъ» этип токътады. Уста озюнинъ эки ярдымджысы иле деръал тезьянынъ япына етшип кельдилер.

Уста тезьяны козьден кечирди. Копчекнинъ эки пармагъы къопкъапыны корип кедерленди. Бу аман-аман бир саатлик иш эди. Усталар аджеле ишке башладылар. Инженер де стип кельди. Ишнинъ сонъуна 15 дакъкъа къалгъанда копчекни депшиштирдилер. Тезья арекетке кельди. Бу вакъыт экинджи сменанынъ токъумаджылары келип етиштилер.

Бунъа бакъмадан цехнинъ бугунъки планы 108 процент эда олунгъан эди.

Эпъ огде Диларам, онынъ артындан Фера,

Эдае, Вера нормаларыны юз он алты процент толдырдылар. Бугунъ нормасыны толдырмагъан адам олмады. Лякин Айшеннинъ кейфи бозулгъан эди.

* * *

Саба, экинджи смена да озь планыны гузель эда эткені акъкъындаки хабер токъумаджы кызларны къуваңдырды. Кызлар ишке кене эрте кельдилер, вакъытында эвель азырланып, саат секизде тезьялар арекетке кельдилер. Кызларнынъ арасында кене ярышласув башланды.

Айше кечкен куннинъ белясыны тюзетмек ичюн бутюн къуветинен, дикъкъатнен чалыша. Бир йип, бир тель узюльмей. Тезья бойле чалыша тюневикки ишин де ерине кетиририм, деп ойлай Айше. Эр сание, эр дакъкъа эсанта... Кимерде Диларам узакътан Айшеге козь ташлап, къолуны саллай. Диларам онынъ мектеп досты. Олар мектепинъ берабер биттирдилер, берабер токъумаджылар курсында зенаат огрендилер.

Фабрикада ишлеп башлагъанда ильки айлары баягъы чекштилер. Башта бу ишини мешимсен оламайджакъмыз гъалиба, деп кедерлендилер. Лякин йылнынъ сонъунда экине де белли токъумаджылар сырасына кечтилер. Эдае де оларнынъ якъын досты. О шакъа-къораганы нек севген кыз. Бир япъылыкъ эшитсе бутюн цехке хабер этмеге тырыша. Достларына эришмеге нек севе. Бундан зевкъ ала. О эр яшнынъ, кызнынъ сырыны биле. Яш инженер Айшеннинъ тезьясы янында насыл кечкеннинъ косътергенде кызлар куле-куле бир олалар. Отпуска вакътында Айшеннинъ

юрегини тюшкен атештен хаберн ёкъ. Билъсе ким билъсин, насыл ушерлер косътерир эди. Бу сырны ялышъыз Диларам биле. Диларам энди нишанлы, тезден тойы оладжакъ.

Достынынъ бу къараплыкъ севгисине о да яна. Лякин оны насыл ярдым этмесини билъмей. Яна-куе.

— Айше, мен чокъ тюшюнинъ бакътым,— деди бир кунъ Диларам,— менджесине бизим инженер Аметтен экеник дегилъ. О адсыз, адресиз огълашны юрегинъден чыкъар достым.

— Не ичюн?— деди Айше.

— О яшны ёлда коръгенсинъ, бир-эки саат лакъырды эткенсиз, сонъра...

— Мен оны севип къалдым Диларам.

— Ана санъа бир шей даа. Акъылымдан чыкъарып оламайджам, десе...

— Чыкъарып оламайджам.

— Айше, сен онынъ ким олгъаныны билъмейсинъ. Бельки эвли-баркылы, баласы-чагъасы...

— Бельки торунлары да десе.

— Къызышма, достым...

— Сен бугунъ меним яныгъымны сепдирмеге кельгенсинъ гъалиба. Ёкъса къудалыкъ этмек истейсинъми?— деп Айше ондан чевирильди.

Диларам еринден турды. Айшенинъ апасын савлыкъланып, кетти. Оларнынъ арасында бир джан агъыртув олып кечкенини дуйгъан ана кушлернинъ биринде къызына:— Балам, Диларам бизге не ичюн кельмей я?— деп сорады.

— Бильмейим, вакъты ёкътырдыр даа!— деди Айше къызарып.

Кечкен кунъ Айшенинъ тезъясы бозулып, дос-

ты къаарленгеннинъ корип Диларам юректен янды. Тез-тез онынъ янына барды, юрегини котермеге тырышты.

* * *

Къызлар арасында бугунъ ярыш къызгъынлыкъпен кете. Эдас биле бугунъ чокъ лакъырды этмей, ишке далды, башыны биле котермей чалыша. Къызлар бири-бирине бакъа да, Эдае бу алгъа чокъ даянып олырмы экен, дер киби кулюшелер. Затеи, Эдае тенбель, ни севмез дегилъ. Аксинне чебер, ишкузар къыз. О цехте биринджилер сырасында. Факъат шакъа севе.

О джемаат ишлерине де актив иштирак эте. Комбинатнынъ оюн ансамблинде белли оюнджы. Драмтёгеректе оны даима кулькюнчли роллер берелер. Эдае озь ролюни ойле уста ойнай ки, сейирджилер ондан эр даим хошнут олалар. О эр шейини банкъаларындаи эвель сезе, эр шейини биринджи коре. Яш инженер Айшенинъ янында айланып, башлагъаныны да башта о корьди:

— Ой, къызлар! Мааллемизде кене той. Бизим янғы инженер йылдызымызынъ этрафында ойле долана ки, юреги тельче-тельче олгъанына шубе ёкъ,— деди.

— Айтмаса!— деди Вера.— Сен эр шейини коресинъ.

— Инсангъа козь корьмек, юрек исе севмек ичюн бериле,— джевабыни берди Эдае.— Айше, тойынъда ойле ойпарым, ойле ойпарым, корьмелисинъ. Инженерге тез-тез джеван бер достчыгъым...

— Ойле буюк истегинъ олса озюнъ эвлен, тойынъда ойпарсынъ. Биз де бакъып турмамыз эльбет,— деди Айше.

Ярышнынъ экинджи куню даа гузель кечти. Смена битмеге бир къач дакъкъа къалгъанда Диларам, Вера, Эдае, Эсма куньделик нормаларыны бир бучукъ кере зиядесинен толдырдылар.

Дигер токъумаджылар да нормаларыны юзден кечирдилер. Шимди къызлар тезьяларыны экинджи смена токъумаджыларына теслим этип, Айшенинъ бугуньки ишининъ петиджесини билмеге ашыкъалар. Айшенинъ тезьялары энъ четте. Контролёр тешкерювнен энъ сонъ онынъ тезьясына келсе. Айше бундан файдаланып иш саатининъ сонъ дакъкъасына къадар тезьясыны токътатмады. Ишининъ петиджесини тешкерген контрольджи башыны котерди де:

— Машшалла, Айше?— деп къызнынъ къолуны сыкъты.

Вера, Диларам, Эдае достлары оны къучакълап опылдер. Бу кунининъ къуванчлы екюнине цех башы да юректен севинди.

Не ичюн севинмесин? Цех бугунъ биринджи смена планыны юз докъуз процент эда этти.

— Я сиз Айшенинъ сюрьмети козьлерини не ичюн опымединъиз?— деди Эдае.

— Эй, къызлар! Мен бугунъ эшигъизни опымеге азырым,— деди о шептиликнен.

Бу арада кельген яш инженер къызларны, устаны бу сепишнен хайырлады.

— Сиз бугунъ иште биринджилик косьтерген Айшени айрыджа юзюнден оип хайырламасапыыз пек джанымыз агъыры!— деди Эдае.

Инженер бирден къызарды, Айшеге якъынлашып онынъ къолуны сыкъты. Айше кулюм сиреди.

* * *

Экинджи куню цехнинъ нумуне тахтасында байрам шерефине ярышта илери кеткен къызларнынъ ресимлери къойылды. Энъ огде Айше, экинджи Диларам, сонъ Вера, Эдае, Эсма...

Бир къач куньден сонъ токъума фабрикасынынъ аджайип ишлери бутюн комбинаткъа яйылды.

Айше ве онынъ достлары эр куньки планларыны юз йигирми — юз отуздан кечирелер. Бу ярышта Айшенинъ севгиси бираз унутылгъан, снгиллешип башлагъан киби олды. Эльбетте, вакъыт эр шейни денъиштире. Атеи кульге, сув бувгъа чевириле. Вакъытнынъ кечмесинен бельки Айшенинъ севгиси де кечер. Бойле севги юректе эбедий къалырмы экен? Я инженер? Намуслы, ишкир, акъыллы бир йигит. Даа якъында ишлеп башлады демек мумкюн. Лякин оны эр ерде, эр топлашувда макътайлар. Иште бу йигитнинъ Айшеге джаны къурбан. Инженер гузель огълан. Лякин бизим Айшеге Амет тюшонджеси раатлыкъ бермей. О хаялында йигитке мектюп яза. Биринджи мектюпнинъ сюжети азыр. «Милиция алып кеткен шейлеринъизни таптыгъызмы? Мен пек къолайсыз вазнетте къалдым...»

III

Октябрь байрамы мунасебетинен башлангъан ярыш кеткен сайын котериле, дигер смепадакилер де Айшелерден керн къалмамагъа тырышалар.

Айше акъшам эвде чамашырларыны уютулегенде тюневин «Правда» газетасында окъу-

гъан макъале актылына туюшти. О макъаледе Москвада, Ленинградда коммунист эмек бригадалары тешкиль олунгъаны акътында языла. «Бизим цехте ярыш шимди пек гузель кете. Фабриканынъ биринджи цехини чокътан оздыкъ. Лякин япыладжакъ ишлер даа чокъ. Я биз шимди коммунистче эмек бригадасы адыны алмагъа ярыш башлап оламызмы?» деген суаль кельди башына. Чамашыр утюлеп битиргендже бу фикирининъ чокъ тарафларыны ойлап къарады. Иштен сонъ бош вакъыт бар. Бу арада Айшене киногъа чагъырып Диларамнен Вера кельдилер. Айше оларгъа озъ фикирини бильдирди. Къызлар бу теклифин пек бегендилер.

— Бельки энди бизге де биринджи цехининъ ударниклери киби учер тезьягъа кечмек керектир?— деди Айше.

— Мен де ойле туюшюнем,— деп къошулды Диларам.

Актыкъатен, къомшу цехте учъ-дёрт тезья артында чалышкъан къызлар чокъ эдилер. Экинджи цехте энъ назик йппек токъулгъанынъ ичюн, эр бир уста ялынъыз бир — эки тезья башында чалыша эди. Шимди къызларнынъ чокътусы эки тезья алып бара. Учъке кечмек къолай олмаса да, эр алда япылмайджакъ иш дегиль.

Экинджи куню Диларамнен Айше цех башы Махмудовкъа кирдилер. О къызларнынъ фикирлерини, теклифлерини дикъкъатнен дингъледди. Туюшонджеге далды. Сонъра къызларгъа:

— Сонъ вакъытта цех пек яхшы чалышып башлады. Бизге шимдилек шу ишни къавый идаре этмек керек. Бойле кетсек коммунистче

эмек бригадасы адыны алмакъ бир шей дегиль. Сизнинъ теклифинъизни бакъармыз. Баш инженер Адильнен акъыл танышып бакъайым, деп еринден турды. Бу, сёз битти демек эди.

Экинджи куню Айшене Диларамнынъ теклифи боюнджа цехте коммунист ве комсомолларнынъ топлашувы олды. Бу топлашувгъа дигер сменанынъ токъумаджылары да иштирак эттилер. Топлашувда къызларнынъ теклифине айрыджа дикъкъат этильди. Бутюн коллектив, коммунистче эмек ударинги адыны къазанмакъ керек, деген ярышкъа къошулды. Учъ тезьягъа кечюв меселеси чезильмей къалды.

* * *

Токъумаджылар даа да гъайретнен чалышалар. Яш къызлар ве ишке янты кельгенлерининъ джумлесини зенаатны терен менимсемек ичюн цех янында мейдангъа кельген усталар курсына къатнап башладылар.

Айше кепе учъ-дёрт тезья ишине кечмек туюшонджесини быракъмай, иштен сонъ къомшу цехте токъумаджылар пасыл чалышкъанларыны барып бакъа. Бу иште чабиклик ве айрыджа дикъкъат керек олгъаныны деръал анылады.

Адиль Айшене бир къач дефа къомшу цехте корьди не ишнен менгъуль олгъаныны анылады. Кунътерининъ биринде онынъ алдына чыкмакътан биле чекиимеди:

— Не ичюн бойле кеч къалдынгъыз?

Сонъра шашмалады.— Акъшам шерфеининъ из хайырлы олсун!— деди япантат.

— Сизге де хайырлы олсун!

— Занымджа сиз меним насыл ишнен меш-
гуль олгъанымны яхшы билъсенъиз керек.

— Билем,— деди ишженер. Къызгъа даа
зияде якъынлашты.— Бельки сизге бир ярдым
керектир? Элимден кельгенине коре ярдымгъа
азырым.

— Сагъ олунгъыз Адиль...

Биринджи кере Айшенниъ агъызындан озю-
нинъ адыны эшиткен йигитиниъ, юреги сыкъ-
сыкъ урды:

— Сагъ ол сёзюни эшитмек ичюн, мен даа
бир шей япмадым да, Айше...

Ялмагъа разы олгъаныгъыз да буюк иш —
демек ялмагъа азырсыз, ойлемиз? Олар шахыл-
дан кулюшгилер. Бираздан Айше джиддийлеш-
ти. Токъталды, Адильге бакъып:

— Бизге учер тезья башында чалышмакъ
ойле зор олмаз,— деди.

— Буны мен яхшы билем. Лякин иимдиллик
бу теклифке цех башы бираз къаршы. О кей-
фиег меселесинден къоркъа.

Бу арада арычыкътан атлан кечмек керек
оады. Айше токъталды.

— Мусааде этинъиз,— деп Адиль Айше-
ниниъ къолундан тутты. Атламагъа ярдым этти.
Олар энди арычыкънынъ о тарафында иселер
де, Адиль къызнынъ къолуны быракъмады.
Айше де къаршылыкъ косьтермеди. Бу сал-
ктын кузь акъшамы Айшенниъ тешиге Адиль-
ниниъ араретли авучундан бир сыджакълыкъ
кечти. Айше даа ич бир кере иш йигитнен
бойле къол тутышып кеткени ёкъ.

— Мен сизге не айтаджакъ эдим шу?— де-
ди Айше яваштан. А кене шу учъ тезья мессе-
леси... Меним къомшум Асие алте сыкъ-сыкъ
хасталана...

— Демек сиз ишини шу тезьялардан башла-
макъ истейсиз?

— Я не ичюн башламакъ мумкюн дегиль?

— Мумкюн, сёзсиз мумкюн...

Бу арада олар Айшелериниъ эвине келип
етгилер. Токъталып бири-бирине бакътылар.

— Мына бу бизим эвимиз!— деди Айше.

— Билем.

— Я сиз бу ерлерни къайдан билесиз?

— Мангъа бу ерлерни билъмемек мумкюн
дегиль,— деп Адиль кулюмспредди.

— Бу сёзлериниъ манасыны аяглагъан къыз
башкъа бир шей айтмады. Демек, Адиль
ялынъыз фабрикада дегиль де, ёлда да меним
къайда кеткениме козь-кулакъ олып юре экен,
деп ойланды. Сонгъра йигитке:

— Анам мен чокътан беклейдир,— деди.
Адиль сагълыкъланшмакъ ичюн онынъ къолуны
алыр экен, къызны кокюсине басып, ал дудакъ-
ларындан опеджеги кельди. Лякин озюни тут-
ты. Айшенниъ элини сыкъып, теренден нефес
алды. Пльки корюшюв буныгынен екюлседи.
Адиль къуванчтан не сувгъа, не де чамургъа
баткъаныны дуймады. Эвге кельгенде анасы
онгъа:

— Балам, сен бойле авада чамырны къай-
дан таптынъ, бу насыл ал?— деп сорады
тааджипленип.

Эй, анай, анай, сиз шимди Адильниниъ юреги
насыл алевленгеннини билъсе эдинъиз, онгъа
бойле суаль бермез эдинъиз, амма...

Бу корюшюв Айшени де тесирсиз къалдыр-
мады. Лякин анасына бир шей айтмады.
Онынъ анасы,— къызым, сен энди йигирми
яшына кельдинъ, къудаларны не вакъыткъа-
дже къайтармакъ мумкюн, демектен ёрулмай.

* * *

Айшенниң бабасы Алим ағъа Ватан дженкшиниң сонъки купюнедже фашистлернен дёгюшини, Берлин тюбюнде эляк олды. Яш къадын о купюден берли ялынъыз кичкене Айшечикини къалды, шу комбинатта чалышты. Сонъра пенсиягъа чыкъты. Айше мектепни битирген сонъ ана зенаатыны кутти. Тербелли, намуслы къызыниң фабрикада урьмет, сайгъы къазангъаны апанып да бахты. Лякин ананынъ бир истегин, дамасы бар. Шу севимли къызыны бир мунасилисине бермек.

Айше акъшам, Адиль берген китапларны окъуп, теджибелли Ленинград усталарынынъ макъалелеринен бир даа таныш олмагъа тырышты. Айше озь зенаатынынъ бутюн иджелликлерини биле амма, Ленинградда иш бамбакъа кете. Оларгъа етмек ичюн джиддий чалышмакъ керек. Ташкент токъума комбинатынынъ токъумаджылары да олардан артта къалмайлар. Китапта бир чокъ токъумаджылар бу ишини насыл башлагъанлары, ве не киби зорлукъларгъа огърагъанларыны пек меракълы икяе этелер. Айше базы бир ерлерни окъугъанда кулюп йибере. Оны коръген анасы:

— Бу китапта не бар я балам, пек кудесинъ,— дей.

* * *

Аджайип кузь сабасы. Ерге шышырылгъан сары яиракъларны шытырдатып басып кеткен Айшеде бугунъ айрыджа бир эеджан, тюшюнде же бар. О бугунъ ишке эр кунъдекинден де эрте кете. Танъ юкъусыны юкълап оламады. Бельки гедже де яхшы юкъламагъандыр. Ола биле о бугунъ имтиангъа кете. Имтианда ал-

дын ким раат-раат юкълай? Айше озюнинъ тезьяларынен бирге Асне аптенинъ де тезьясыны азырлады. Мемет ағъа къызынынъ ниетини аңлап, оларнынъ электрик моторыны козьден кечирди.

Тамам саат секизде Айше озь тезьяларыны аркетке кетирди. Он дакъкъа еринден чекильмей, токъулгъан басмаларгъа бакъып турды. Озь ишинден хошнут олса керек, сонъра учюнджи тезья янына барды. Бу вакъыт Айшенниң юрегин дукюльдеп башлады. Эли къалтырагъаныны дуйды. «Я бу ишиниң башына чыкъалмай масхара олсам. Махмудовнынъ юзюне насыл бакъарым?..— деп ойланды. Сонъра токъталды, къоркъма, япыладжакъ ишини япмакъ керек, къоркъып отурманен иш битмез,— деди къатий бир сеснен.

Тезьянынъ ричагъыны чекти. О ритмлы дукюльдеп башлады.

Диларам Айшени яны ерде корип, эки дакъкъагъа тезьясыны токътатты. Чапыл кельди, достыны къучакълап токъулгъан кетенге козь ташлады. Эдае, Вера, Эсма етип кельдилер. Тезьялар учю де бири-биринен ярышлашкъан киби токътамай кетсе токъуй эдилер. Къызларнынъ топлангъаныны корип уста Мемет ағъа да оларгъа якъынлашты. Бу дакъкъада Адиль де етип кельди. Эписи тезьяларнынъ тегиз ишини сейир эттилер. Мемет ағъа Айшеге бакъып бир козюни къымды, кулюмспреди.

Адиль де бираздан Айшени хайырлап, кедер этмейим, деп идареге догъурылды.

Уйлесе къадар тезьялар невбет-невбетнен токъталсалар да, эр алда иш яхшы кете. Айше чебер эллерини ишлерни тюзете, сонъ кене

терен нефес алып, токъулып, озекке яваштан сарылгъан йипек кетеплерини сейир эте, гонъюл котериле,

Айшенниъ бугуны учъ тезья башына кечкенини эшигкен контролёр Мукарам, онынъ ишини гъает дикъкъатнен козьден кечирди. Арасыра машинанынъ аркетиини токтатып, шубеленген ерини бир даа бакъты. Айше талапчан Мукарам Маликованынъ аркетиинден козь алмай, беклей. Козинден ич бир нукъ-санлыкъ къачырмагъан Мукарам башыны котерди де:

— Зарарсыз!— деди.

Бутюн къызлар Айшени къучакълап, оны хайырладылар. «Зарарсыз» деген сёз Мукарамнынъ энъ буюк къыймети эди.

Цех башы Махмудов бутюн кунъ фабрикада, комбинатта мешгъуль олды. О кельгеннен инженер Адиль онъа бугуныкы ишлериниъ нетиджесини, Айшенниъ насыл чалышкъаныны билдирди. Махмудов бу хаберини сувукъ къабул этти.

— Бизде бир эксини шу эди. Бу къызларнынъ тапмагъан белясы олмай,— деди.

— О пек яхшы чалышты. Мукарам онынъ ишине яхшы къыймет кести.

— Кести, кести, сонъ не олгъан?— деп къычырды о.

Бипраздан йымшады.

— Сен Адиль менн багъышла, санъа нафиле багъырам... Юрь Айшеханымны барып хайырлайыкъ,— деди.

Олар цехке киргенде къызлар буюк хошнутлыкънен лакъырды эте эдилер. Диларам онынъ янына чапып барды. Онъа озь истегини билдирди. Демек Асие антенинъ экинджи тезь-

ясында о чалышмакъ истей. Адиль, Мемет агъа, Махмудов буны да аль эттилер.

— Асие Якубова операциядан яхшы олып кельгендже, учер тезьянен чалышып бакъынъыз, эгер нетиджеси яхшы олса...

— Яхшы оладжагъына шубе ёкъ,— деди Адиль.

— Сен шубе этмесенъ, мен этмем,— деп кулды Махмудов.— Бугуныкы планы Айше не къадар эда этти?

— Юз сексен!— деди уста.

— Машшалла, Айше!— деп Махмудов къызнынъ къолуны бир даа сыкъды.

Айше энди къуванчындан ким не айткъаныны да эшитмей. О шимди, бирден Аметин хатырлады. Ингит мында олгъан олса Айшеге не дер эди. ...Амет, Амет, деп юрем бельки о чокътап эвлidir?.. Не япмалы, омюр ойле бир шей экен. Бирн янып-куйип юре, дигери озь севген яресининъ къучагъында ссфалана.

IV

Бу дюньяда умуот ве макъсаднен яшамакъ не къадар яхшы. Умуотсыз ве макъсадсыз яшагъан адам исе бир бичаре адамдыр. Айше эр куннинъ, эр айнынъ нетиджесинен меракълана, егъишлерине къувана. Ишлер ёлунда. Лякин эр кишининъ хаялында даа эда олунмагъан бирде бир истегин ола. Бу истекке малик олгъандже, онынъ ерине даа янъы юксек бир истек догъа. Демек о эп осе, бизимнен берабер огге аркет эте. Бу истек бизим бильгимизин, мерагъымызны теренлештире. Айшеде де ойле ис-

тск бар. О энди ялынъыз озюни дегиль, бутюн достларынынъ учер-дёрдер тезья башына кечип, чалышмаларыны истей.

Октябрь байрамынынъ таптаналы топлашувында Махмудовны, Диларамны ве Айшени президиумгъа сайладылар. Оларнынъ фамилиялары айтылгъанда, залда бирден гуръдели эльчырпмалар гурюльдеди. Муваффакънет артындан муваффакънет. Даа якъында комбинат газетасында олар акъкъында буюк макъале язылгъан, фотолары да басылгъан эди. Бугунъ исе директор озь сёзюнде коммунист эмек бригадасы ады ичюн курешкен фабрика ишчилери арасында биринджи Айшени, Диларамны анъды, макътады. Я не ичюн макътамасынлар? Комбинатта Айше башлагъан тешеббюске бутюн кызлар къол туттылар. Шимди Айшенинъ бутюн достлары учер-дёрдер тезья башында чалышалар.

Таптаналы топлашувда он эки кыызгъа ве Мемет агъагъа коммунистче эмек ударниги ады бердилер.

8 Март куню область газетасында Диларамнен Айшенинъ буюк фотолары ян-янаша басылды. Айшеге чешит тарафтан мектюблер келип башлады. Онъа эм эрлер, эм кызлар хайырлав селямларыны бильдирдилер. Кимери йигитлерининъ мектюбинде, «сиз къач яшында-сыз, аркъадашынгъыз бармы, ёкъмы» деген сезлер де бар эдилер.

Адилъ эвельки киби Айшенинъ янына сыкъ-сыкъ келе, чаре тапкъанда эвлеринедже озгъармагъа тырыша. Лякин макъсадына иргенинден, ирмеген кунълери чокъ ола. О Айшеден бир сертлик сезмей, лякин сыджакълыкъ да коръмей. Айшени бир кунъ озгъарса беш-алты

купъ шу купининъ тезсуратынен юре. Севги не къадар кучлю шей. О кыызгъа юрегини ачмагъа чокътан азырлыкъ корюп юре, лякин ачып оламай. Не ичюн? Буны о озю де бильмей. Бунгъа бельки Айшенинъ онъа инсбетен олгъан мунасебети себепчидир?

Я Айше не ичюн бойле юре. О насыл, фикирде экен?

Айше Адиль акъкъында тюшюнеджек олса, козьлери алдында деръал Амет пейда ола. Адильнен башлангъан фикир, Аметнен битё. Амет, Амет... О кыызгъа бир корюльди, онынъ юрегини эсир этип, сонъра гъайып олып кетти. Лякин вакъыт, вакъыт эр шейин денъыштире биле. Айше озюнинъ эсассыз севгисинден кет-кете къоркъып башлады. Акънкъатеп, о Аметининъ ким олгъаныны бильмей? Адиль исе Айше ичюн джаныны бермеге азыр. Гүзель, табиатлы огълан. Бельки къартларымыз янынъда акъкъан сувнынъ къадири ёкъ, денъмына шойле шейлер ичюн айткъандырлар?

Айше шойле тюшюнджелерге далып чалышкъанда янынъда кене Адиль пейда олды. О куюмсиреп, севги толу козьлеринен, Айшеге бакъты. Айше онъа бир шей айтмады. «Гъалимба вакъытсыз кельдим» деп ойланды Адиль. Сонъра Айшеден узакълашты.

Кунълерининъ биринде Айшенинъ анасы, Зибиде татай, кызына тюшюнджелен бакъты да:

— Кызым, догърусуны айткъанда сеннинъ сепинининъ мени бир тарафтан къувандырса, дигер тарафтан коъоркъуза,— деди яваштан.

— Неден коъоркъасын айнайчыгъым?— деди Айше.

— Сен бу ишке сарылыр къалырынынъ да мени

буюкана олмакъ бахтындан махрум къалырым,— деп къоркъам. Айше кулюмспредн:

— Къоркъма, анам.

— Къоркъмамакъ ичюн мен озъ дегенимни япмакъ керегим.

— Я сиз не япмакъ истейсиз?

— Сени нишанламакъ истейим.

— Я сиз мени кимге нишанлайджакъ оласыз, анам?— деди Айше меракъланып.

— Адильге. Анавы инженер яшны эркес макътай. Сенинъ артынъдан къалмай экен?.. Пек гузель, яхшы йигит...

Айше тюшонджеге далды. Сонъра еринден турды, экинджи одагъа кетти. Онынъ гонъюлинде бир хорлыкъ атеши догъып, юрегини сыкъты. Кене Аметин хатырлады. Козъяшлары янакъларыны сылаттылар. О барып озюни кровать устюне ташлады. Элеминден адджы-адджы агълады. Эйн ки, къызынынъ агълагъаныны анасы корьмедн. Озь баласыны бойле алда корьмек ана ичюн энъ агъыр джеза олса керек.

* * *

Анасынен олгъан шу лакъырдылардан сонъ Айше Адиль меселесинде джиддий тюшонип башлады. Шойле куньлерининъ биринде Адиль Айшени эвлерине озгъарып кетти:

— Айше, мен санъа бир шей айтмакъ истейим!— деди оларнынъ азбар къапысы янына баргъанда. Айше токъталды, не айтасынъ Адиль, деген киби, йигитке ойчан бакъты. Адиль онынъ ойчан козьлерине бакъкъанда юзю къулакъларына дже къызарды, тили тутылгъан киби олды. О да токътады. Сёз ай-

таджакъ ерине, джеблерини къармалады. Сонъра андан бир конверт чыкъарып, оны Айшеге узатты:

— Мына бу мектюпте эписи язылы:— деди де чевирилип кетти.

Бу мектюпте Адильнинъ юрек сырлары олгъанына шубе ёкъ эди. Айше мектюпни озюнинъ одасында ачты. О шойле сёзлернен башлангъан:

«Гонъюмнинъ гули, юрегимнинъ мельэми, гузель Айше... Айше токътады. Теренден кокюс кечирди. Сонъра кене дсвам этти. Гъает тесирли сёзлернен язылгъан сатырлар, бузлы юреки биле притмеге къадир.

Меним янымда эки сёзни бири-бирине къошып айтып оламагъан йигит, бакъ сен, насыл мектюп язгъан, деп ойланды о. Сатырлар, джумлелер гъает терен севгиден хабер берелер. Мектюп шойле сёзлернен екюлене: «Эгер меним теклифиме разылыкъ берсенъиз, озюмни дюньяда энъ бахытлы адам саяр эдим. Самимий селямнен, Адиль.»

Айше мектюпни стол устюне къойды. Башыны эллерн арасына алып, терен тюшонджеге далды. Бу вакъыт одагъа кирген Зибиде апте тез-тез онынъ янына кельди де:

— Балам санъа не олды, башынъ агъырамы ёкъса, не вакъыт кельдинъ?— деди эеджаннен.

— Анай, бир ерим агъырмай, Адильден мектюп алдым. О меним разылыгъымны сорай...

— Вай балам, не гузель. Мен санъа айткъан эдим де... Зибиде апте козьяшларыны сылди.

Эльбет, Адильни Зибиде апте пек бегене. О къызына Адильден башкъа бир йигитни му-

насип корьмей, бу дактыкчаларны чокътан беклесе де, базап шубеленген вакытлары да ола эди. Бир къач кунъ эвельсе онъа къомшусы Хатидже апте кельди. Къаве ичин отургъанда о сёз арасы:

— Иипек фабрикасында Алма-Атадан кельген инженер бар да, о эки йылдан берлеп къарлашымнынъ кызы Шефикъанынъ артындан юре эди. Клубкъа, киногъа берабер бара, берабер келе эдилер. Эки яш бири-бирин севелер, деп бабасы да оларгъа бир шей айтмады. Якъында шу пушт, бизим кызыни джанлы деп, бир эким кызгъа эвлелген. Антемлерни масхара-резиль этти.

Бу сёзлер белки де догърудыр, белки де «Кызым санъа айтам, келишим сен динъле», деген манада айтыладыр, деп ойлай эди Зибида апте. Шукюр, бугунъ шу шубелерден, дерттен-белядан къуртулды.

Экинджи куню иштен сонъ, коммунистче чалышдыкы бригаданынъ азалары топланып киногъа кеттилер. Киногъа Адиль де кельди. Кызылар оны Айшенинъ янында отурттылар. Саба ишке кельгенде Айше Адильге кулюм-сиреп селям бергенде о нек къувагъан эди. Бу мектюбимнинъ джевабы деп билъди о.

Кинодан чыккъанда, энди кунъ батып орталыкъкъа акъшам къаранлыгъы тюшкен эди. Яшлар, кызлар гурюльти, шамата котерип, фильм акъкъында озъ тессуратларыны пайлашын кеттилер. Бираз юрген сонъ кызлар Айше ве Адильнен савлукълашып эвлерине кеттилер. Олар экисе ялынъыз къалдылар. Орталыкъ тынчлыкъ, ёлда кимсе корюльмей.

Адиль яваштан Айшенинъ элини тутты ве ондан кучъ алгъан киби бирден:

— Меним мектюбимни окъумадынъмы?— деди, къоркъкъан киби эеджанлы бир сеснен.

— Окъудым,— деди Айше. Догърусыны айткъанда шимди мен санъа не демекни билъмейим. Сени севемми, ёкъмы, буны озюм де билъмейим. Лякин санъа инсбетен олгъан дуйгъуларымны да гизлемектен аджизим. Меним ичюн сен яхшы адамсынъ. Сени коръмесем сагъынам, корюшмек, лакъырды этмек истейим.

— Сагъ ол Айше,— деди йнгит яваштан. Адиль, бугунъ, шимди мына бу ерде, эм сенинъде ве эм де юрегине насылдыр бир шубе кирди.

Айше онъа тараф чевирильди де:

— Адиль, эвге де стип кельдик. Юрь бизге кирейик, амам адети узре энди мени чокътан беклейдир,— деди. Адиль не демесини билъмей ойгъа далды. Сонъра исе кулюмспреди де:

— Къана ёл косьтеринъиз Айшеханым,— деди о къатий бир сёзге келип.

Кызынынъ юреги бирден сыкъ-сыкъ урып башлады. Аматнен танышкъанда йнгит онъа, биринджи кере Айшеханым, деп мураджаат эткен эди.

Айше бу тюшонджелернен эвлерине насыл киргенини де дуймай къалды. Анасы, адети узре, кызыны кене къапы ичинде беклеп тур эди.

О кызыны коръгенинен:

— Бугунъ кеч къалдынъ балам... лякин сёзюни девам этип оламады. Чюнки о Айшенен бирге ичериге узун бойлу бир яш даа киргенини коръген эди.

Айше анасына бакъып кулюмспреди:— Мен кеч къалсам да, ёлда юргеге къоркъмай-

ым. Мени Адиль озгъарып кельди анай,— деди яваштан. Сонъра танышмакъ ичюн, анасына Адильни теклиф этти.

— Хош кельдинъ балам,— деди Зибиде апте, къолайсыз бир вазнетте къалгъан адам киби утансырап.

Адиль де кызарды, лякин озюни къолгъа алмагъа тырышты:

— Сагъ олунгыз,— деди де Зибиде аптенинъ къолуны алып опын.

Олар учю бири-бири артындан кениш одагъа кирдилер. Адильнен Айше отурып-отурмаз Зибиде апте ашханеге чапты. Арадан бироз вакъыт кечер-кечмез вишне татлысынен чай кетирди. О кене ашханеге кирип кетти. Адиль бир шей анъламай. Чай ичеркен козь кыйыгындан Айшеге бакъып алды. О гъает ойчан эди. Ингитини бакъкъаныны дуйса керек, яваштан кулюмспреди, сонъра еринден турды да, не демесини бильмей:

— Адиль мен ач олдым, сен де ачтырсынъ шимди аш кетирейим,— деп ашханеге тараф чевирилди. Лякин Адиль узанып опынъ элинен тутты:

— Керекмей Айше, энди кеч олды, мапъа кетмек керек,— деди. Къызыни элини йибермей еринден турды. Къолунда табагъы, ашамагъа бир шейлер алып келеякъан Зибиде апте оларны корьгенинен токъталды. Артына къайтаджакъ олды. Лякин энди кеч эди. Адильнен Айше оны корьгенинен эленини тез-тез тартып алгъан эдилер.

Олар учю де аякъ устюнде къалдылар. Бу къолайсызлыкъны кене Айше енъип:

— Анам аш кызыдырып кельген, оны быракъып кетмек олмаз.

Адиль бир шей айтмады. Яваштан скемлесине отурды.

Шу акъшам Адиль Айшелерини эвинден къайткъанда саат энди он бирни кече эди. Ингит къайткъан сонъ Айше анасына бир сёз айтмады. Онъа ярдым этип, софрапы джыйыштыргъан сонъ яваштан ятакъ одасына кирип кетти.

Зибиде апте де онынъ артындан киреджек олды, сонъра токъталды. Ерулгъандыр, лакъырды этмек къачмаз, деди озь-озюне. Бельки де менден утангъандыр. Зибиде апте башыны котерип этрафкъа бакъты. Кулюмспреди.— Мен киргенде киевим Адиль Айшеге бир шей айта эди гъалиба, мен де шу арада къайда мараздан келип сокъулдым,— деди яваштан озь-озюне ачувланып. Экинсини де утандырдым. Корьмемезликке урдым амма... корьгенинми де, корьдилер даа. Зибиде апте чешит хаялларгъа далып полны къайта-къайта сюртти.

О барып ерине яткъанда, энди яры гедже олгъан эди. Лякин о кене юкъламады. Даа да догърусы юкълап оламады. Козьлерни алдындан бутюн кечкеп омюри кино лентасы киби текрарланды. Сабагъа якъын Зибиде аптенинъ башына ягъы бир фикир келип кирди. Демек пенсиягъа чыкъмакъ керек. Къызы Айше онъа бу акъта чокътан айта эди. Лякин Зибиде апте пенсиягъа чыкъмакъ дегиль де, бу акъта лакъырды ачкъан адамны корьмеге биле истемей эди. Лякин шимди, буны озю ойлап тапты. Пенсиягъа чыкъмакъ керек, весселям. Нишан, той озь-озлюгинден олгъан шей дегиль эльбет. Оны яхшы кечирмек ичюн чапып-чапкъаламакъ керек.

Бойле татлы хаялгъа далгъан Зибиде апте-
нинъ яваш-яваш козь къапакълары агъырла-
шып башладылар. О юкъугъа кетти.

Бойлелшкеле, Зибиде апте пенсиягъа чыкъ-
макъ меселесине джиддий янашты. Ишлеген
еринден бир справка керек олды. О деръал
комбинаткъа чанты.

— Айшенниъ анасы кельди,— деп директор-
нынъ секретары Валя, оны пек сыджакъ къар-
шылап алды.

Бираз лакъырды эткенден сонъ Зибиде ап-
те ошта не ичюн кельгенини билъдирди.

— Эй, сизге справка дегиль, директор ярым
комбинатны берир!— деп кулъди Валя. Сонъ
озю справканы деръал машинкамен язып, им-
залатып чыкъты.

— Токътангъыз! Мында Айшеге мектюп бар
эди,— деп столшыныъ чекмеджесинден эки
мектюп ве газета чыкъарып Зибиде аптеге
берди.

— Комсомол газетасында Айшенниъ рес-
ми чыкъты, корьдингизми?— деди шенъ бир
сеснен.

— Берсенъ корер эдим, кызым.

— Газета къолунгызда да... Зибиде апте
козълугини такъып, газетаны ачты.

Экинджи сапфедде Диларамнен Айшенниъ
буюк фотолары, ашагъыда исе бир къач то-
къумаджы кызылар бири-бирлерине бакъып,
кулюмсиреп чыкъкъанлар. Ана юректен къу-
ванды.

Зибиде апте эвге кельген сонъ конвертлерни
козьден кечирип, адреслерини окъуды. Мек-
тюпиниъ бири Чимкент исеэри токъума ком-
бинатындан. Дигери Ташкентден,— Амет Би-
ляловдан кельген: «Амет? Бу Айше айткъан

Амет олмасын?..» Мектюпини къайта-къайта
козьден кечирди. Ачып бакъмакъ истеди, ля-
кни ачмады. Айды, не олса да Айше кельген
сонъ бакъармыз, деди. Я барыпта бу мектюп
Адилынен Айшенниъ арасыны бозса? Адилыни
бутюн комбинат, бутюн халкъ яхшы, намусли
инкузар йигит оларакъ биле. Я Амет ким?
Зибиде апте конвертин бири-эки кере даа че-
вирип бакъты. Козълерине кене Амет Билялов,
деген язылар плышти.

Зибиде апте бу кересинде чокъ тюшонини
отурмады. Конвертин тереи бир ерге сакълады.

* * *

Айше баягъы вакъыткъадже юкълап олама-
ды. Козълерини юмды дегендже, тасавурында
кулюмсиреп тургъан Адиль пейда ола. Бирден
о Аметке чевириле. Айшенен серт-серт лакъыр-
ды эте. Айше тез-тез козълерини ачагъа ты-
рыша. Элинен терли манълайыны сыкъа.— Не
ола шу манъа,— дей яваштап. Адиль, Амет,
Амет, Адиль токътамадан бу экинен чекп-
шем. Адильни корьгеним киби Аметни хатыр-
лайым...

Эм керчектен де ойле. О Адилынен корюшсе,
шу ан Амет акъкъында тюшонип башлай.
О бутунъ иштен сонъ Адилынен корюшти, эки-
си киногъа бардылар. Андап чыкъкъан сонъ
бироз кезиндилер. Сонъра Адиль Айшени
эвлеринедже озгъарды. Сонъки вакъытларда
олар сыкъ-сыкъ корюшелер. Адиль иш саат-
леринде де эвельки киби кызыныъ тезьяла-
рыны козьден кечирмекки бир вакъыт унут-
май. Айше оны кулер юзнен къаршылап ала.
Шакъалашкъан вакъытлары да ола. Айше-
нинъ достлары тезден оларнынъ тойлары олса

керек, деп ойлайлар. Адиль оны джандан севе. Лякин Айшеден бу акъта бир сѣз аламагъаны ичию озю де агъыз ачмай. Онынънен берабер киногъа бармакъны, лакъырды этмекни бахт сая.

Я Айшенинъ юрегинде аджеба насыл дуйгъулар укою сюре? Айше Адильни пек бегене. Оларнынъ дюньягъа бакъувы да, табиятлары да пек келише. Къыз оны коръмесе тарсыкъа, юрегиндеки атеш даа-да зияде алевлене. Къыз къальбинде толып-ташкъан юрек сырларыны онъа ачмакъ, онынънен сырдаш олмагъа истей. Лякин Адиль оны чин юректен севгеннинъ билли, бу акъта сѣз ачмагъа къоркъа, даа да догърусы достыны инджитмагъа истемей.

Бугунъ къызы озгъаргъанда Адиль онъа пек ойчан бакъты. Бу бакъышта, бу яралы юрекке не вакъыткъадже туз сепмек мумкион, деген мана бар эди. Огъа Айше де даянып оламады. Адильнен сагълыкълашмай эвлерине чапып кирди. Барып озюни диван устюне атты. Анасынынъ сыкъарлагъанына бакъмадан акъшамлыкъ аш биле ашамады. Терен тюшюнджеге далды.

Тангъа якъын Айшенинъ козь къапакълары ёргъунлыкънен къапалдылар. О терен юкъугъа далды.

...Адильнинъ устюнде ачыкъ кок ренгли янъы костюм. Аякъларында йылтыравукъ аякъкъапалары, далгъалы гуръ сачлары артына тегиз таралгъан... О яваштан келип Айшенинъ къолуны тутты.

— Юр, Айше, бираз кезинейик, — деди. Олар къол тутышып истраат багъчасына кирдилер. Амет Айшеге бакъып кулюмспрей, онынъ элини сыкъа... Шу заман кучлюю сль эсти. Орта-

лыкъны куньдюз киби ярыкълаткъан чыракълар арды-сыра сѣдилер, къаранлыкъ ичинден бир йигит атылып чыкъты. О гъает ачувлы эди. Адильнинъ устюне атылды. Къайдандыр бирден пейда олгъан беш-алты адам онынъ ёлуны кестип. Эллерини артына къайырды. Йигитнинъ башы арткъа къайрылды. Топлангъан адамлар арасындан бири:

— Атеш пускюрп кельдинъ амма, корьдинъ ми, насыл алгъа тюштинъ айдамакъ? — деп къычырды.

Йигитке дикъкъатнен бакъкъан Айше:

Ёкъ, о айдамакъ дегил! Онъа тийменъиз! О меним Аметим! — деди де чапып барып йигитнинъ бойнуна сарылды. Онынъ бетинден, козьлеринден ошти. Топлангъан халкъ яваш-яваш дагъылып кетти. Адиль де оларгъа къошулды. Бу арада кене кок гудюрдѣди. Айше сескенип юкъудан уялды. Юкъусында чокъ чекнеше керек юреги сыкъ-сыкъ урмакъта эди. О еринден атылып турды. Бу вакъыт тышта шиддетли ель улумакъта эди.

Айше анасынынъ янына барып ятты. Зибиде апте къызынынъ къалтырагъаныны корюп:

— Санъа не олды балам? — деди тааджипленип.

— Тюш корьдим ана, ярамай тюш корьдим. — Адам тюшинде не корьмей? — деп къызынынъ башыны сыйпады. Бираздан екиси де юкъугъа далдылар.

* * *

Арадан бир къыш даа келип кетти. Сонъки вакъытларда ярышта Диларам Айшени кечип

башлады. Эдае, Вера, Асне апте де ондан чокъ артта къалмайлар. Майыс байрамы арфесинде Комсомол комитетининъ секретары Айшени чагъырды да:— Айше тезден майыс байрамы, пехимизде иш ойле макъталаджакъ киби олмаса керек. О бир шейлер даа айтты. Онынъ айткъанларындан бир шей апъламакъ къыйын эди. Лякин Айше анълады. Демек, секретарь онынъ шинен мемнуи дегиль, лякин буны оны ачыкъ айтмагъа джессарет эталмай.

Арадан бир афта кечер-кечмез Айше Диларамны артта къалдырып башлады. Лякин Веранен Эдае чокъ сепиледжекке ошамайлар. Айше планыны эр кунъ юз отуз процент эда эте.

Кунълерининъ биринде иштен сонъ Диларамны, Айшени, Махмудовны, инженер Адильни комбинатда откериледжек активлер топлашувына чагъырдылар. Топлашувда сёзге чыкъкъан директор, Москва ве Ленинград токъумаджыларынынъ тешеббюсине къол туткъан комбинат токъумаджылары, Улу Октябрынинъ Элли йыллыкъ байрамы арфесинде, буюк сипышлер эльде эткени акъкъында айтты. Бу мувафакыетни къазанувда буюк ишлер япкъан адамларнынъ адларыны къайд этти. Бу заман, биринджи оларакъ Айше ве Диларамнынъ адыны анъды. Махмудов ве инженер Адиль, яхшы мутехассислар оларакъ айтылдылар. Топлашувнынъ сонъунда парторг Танкентте, республика боюнджа токъумаджыларнынъ топлашувы оладжагъыны билъдирди. Анда бизим комбинаттан да бир къач векиль бараджагъыны айтты.

Делегатларнынъ адлары айтылды. Оларнынъ арасында Диларам, Адиль ве Айшенинъ адлары да бар эди.

Экинджи куню достлары оларны чин юрестен хайырладылар.

* * *

Учъ кунъ девам эткен енгиль санайы хадимлерининъ топлашувы пек меракълы кечти. Анда коммунистче чалышуджы бригадаларнынъ нумюсли иш теджрибелери бутюн енгиль санайы ишханелерине тедбыкъ этмек керек олгъаны къайд олунды. Улу Октябрынинъ 50 йыллыгына насыл азырлыкълар корюв акъкъында махсус докладлар япылды.

Коммунистче чалышуджы бригадаларнынъ иш теджрибелери акъкъында айтылгъанда Айшенинъ комбинаты да айрыджа анъылды. Теджрибелен токъумаджылардан Айше Алимова, Диларам Къурбанова ве дигер токъумаджыларнынъ адлары айтылгъанда залда гурыдели эльчирималары гурылди. Демек оларны эди чокъ адам тапый. Бу табий шей эльбест. Чюнки ады анъылгъан токъумаджылар матбуатта — газеталарда чокъ керелер ресимлеринен чыкъарылдылар. Бу топлашувда теджрибелен токъумаджылар ве дигер бир чокъ енгиль санайы хадимлери чыкъышларда булундылар, озъ иш теджрибелери акъкъында айттылар.

Тенеффюске чыкъкъанлары киби Айше янында Адиль, Диларам ве даа башкъа достлары олгъанына бакъмадан токътамадан козьлеринен киминдир къыдыра, эеджанлана эди. Топлашув биткен сонъ олар енгиль санайы

хадимлери ичюн берилген буюк концертни бакътылар.

Эр шей битти, алдларында эки раатлыкъ куню олгъан мусафирлер бир ерге топландылар. Бу эки кунни насыл откормек акъкъында лакъырды эттилер. Биринджиде тарихий ве санъат музейине бармакыны къарарлаштылар. Планларында яхшы бир спектакльни бакъмакъ да бар.

— Арамызда кино санъатыны севгенлер чокъ, оларны ынджытмакъ олмаз.— деди Диларам кулюмсирап. Бу теклифин Айше де пек бегенди.

— Манъа да айтмакъ мумкюнми?— деди Адиль.

— Я о да насыл сёз?— деди Диларам онъа.— Сен бизим группанынъ башысынъ. Демек сен бизим дегиль де, биз сенинъ эмиринънен юрьмек керекмиз.

— О, кызлар сиз мени бугунъ пек котердинъиз,— деди Адиль Айшеге бакъып.— Айса озюмнинъ ёлбашчылыгъымдан файдаланып сизлерни бир ерге мусафирликке алып барайым...

— О да насыл мусафирлик экен?— деди Айше кулюмсирап.

— Мен студент олгъанда бир къартанайчыкынынъ эвинде яшагъан эдим. Пек яхшы, алидженап къартийчик. Онъа бармагъаным баягъы олды. Топлашып барсакъ пек хошнут олыр эди.

— Демек, кызлар кезинтиши Адильнинъ теклифинден башламакъ къарарына кельдик...

Кызлар кулюшип эль котердилер.

Шу куню олар мусафирханеге орталыкъкъа акъшам къаранлыгъы тюшкен сонъ келип

чыкътылар. Олар пек ёргъун эдилер. Эр кес раатлазмагъа кетти. Лякин Айше озюнде ёргъунлыкъ не этмей. Аксини шимди о буюк шеэрни джаяв доланып чыкъмагъа азыр эди. Лякин ойле де япын оламай, не ичюн? Буны да бильмей.

Диларам чар-чабик урбаларыны чыкъарып, кольмекнен къар киби бем-безд чаршафынъ тюбюне кирди, йымшакъ кровать устюне созылды. Темиз тавангъа бакъып тюшонджеге далды. О шимди, кровать устюнде, терен тюшонджеге далып отургъан Айшени унуткъан эди. Айше тюбюне-тюбюне бир къараргъа кельген киби олды. Башыны котерди. Бакъса досты да къанатлы тюшонджелер къучагъында. Еринден турды, яваштан онынъ янына барып, отурды. Онынъ юзюне бакъып кулюмсиреди:

— Диларам иншанлыгъы сагъындынъмы?— деди. Диларам назарыны онъа чевирди, сагъындым достым, деген киби козьлерини юмып ачты. Сонъра башыны котерди, Айшеге диъкъятнен бакъты:

— Я сен Айше, сен не акъкъында тюбюнесинъ?

Айше, бу санъа белли достым, деген киби онъа ойчап бакъып алды, сонъра кулюмсиреди.

Диларам бир шей айтмады. Бираз ойланып алгъан сонъ, Айшеге бакъты да:

— Юр, Айше бир айланып келейик.— деди яваштан. Айше онынъ сёзюни тасдыкъ этип башыны саллады.

Олар чокъ доландылар, шеэрнинъ дюльбер сокъакъларыны бойлап кезиндилер. Этрафкъа чешит ренкте фышкырып тургъан чешме

башында отурып раатландылар. Сонъра кене яры къараплыкъ сокъкъларны бойлап юрдилер. Арадан баягы кечкен сонъ Диларам токъталды, терсиден кокус кечирди:— Юрип болдырлыкъ, о нсе бир ерде корюнемей,— деди.

— Ким?— деди Айше бирден кызарып.

— Амет, достым, Амет. Биз оны кыдырамыз да...

Айше бир шей айтмады. Ницюндир шимди юректен толыкты, богъазына бир топач келип тыккылгъан киби олды. Бирден бурылып мусафирханеге догъру ёл алды. Мусафирханеге киреджекте Диларамгъа бакъты да:

— Ойле экен достым, мен оны кыдырам о нсе дерсинъ ершинъ тюбюне ситтип кеткен, бир ерде корюльмей. Демек о меним акъкымда тюшюнемей. Тюшюнемек дегиль де, мен акылына биле кетирмей. Барсын кетирмесин. Эвинде ятаберсин. Бизлер нсе ярын эрте ёлгъа чыкъармыз,— деди окючли бир сеснен.

Лякин олар эртеси куно кене къайтымадылар. Ортагъа кене кино меселеси чыкты.

— Эпимизинъ истегимиз ерше кельди, Диларам нсе озъ истегинен къалды, онынъ не къабааты бар?— деди Адиль. Бу эльбет Адильнинъ де истегин эди. Мында, дюльбер мапзаралы шеэрде Айшенеп яп-янаша юрмек Адиль ничюн буюк бахт.

Кунъдюз олар кене шеэрин доландылар, тюкяпларгъа кирип чыктылар. Акънам нсе олар кийинип къушанып, Ватап киотсатринс тараф ёл алдылар. Айше бугуны сабадан берли хошнут корюле, гъает гузель кийинген. Сня гурь сачларыны башы тёпесине лек гузель этип причёска япкъан. Бу шеэрининъ мода север кызларындан артта къалмай, Адиль

нсе ондан козьлерини алып оламай. Эп онынъ япашасында юрмеге тырыша.

Айше нсе бир шейге къулакъ асмай, арада-торада достларынен шакъалашып да ала.

Онынъ юрек дерди лек теренге тюшкенге ошай.

— Атешли севгиге ачув да къошулса бойле оладыр даа,— деп ойланды Диларам.

Олар киотсатрининъ басамакълары устюне котерилип башлагъанда Адиль кызларны токътатты:

— Кызлар сизлер бу ерчикте отурынъыз, мен шимди барып билет кетирirim,— деп энди бир басамакъ котерилир-котерильмез кызларгъа тараф келеяткъан узун бойлу, дюльбер йигитни корюп токъталды.

Йигит чапып келип Айшенинъ къолуны алды, кызларнен селямлашты. Адиль бирден чевирилип Айшеге бакъты. Онынъ чырайы ап-акъ эди. Адиль бу ким экен деп тюшюнген арада къулагъына шу сёзлер чалынды:

— Айше меним мектюплериме не ничюн джевап язмадынъыз? Ёкъса мен, сувгъа кеткен Аметин унуттынъызмы?

— Бир тюрлю мектюп алмадым, лякин сувгъа кеткен йигитни бир дакъкъа биле унутмадым, Амет,— деп меджалсызлангъан киби Аметке догъру эгильди. Амет чар-чабик онынъ билсклеринден тутты.

КОРЮШЮВ

Кунылернинъ биринде ишнен Ташкентке кельдим. Министрликте, заводларда, анда — мында юрп, ишлерининъ ёлуна кьойгъандже, джума эртеси келип етти.

Ташкент дюльбери шеэр. Лякин бинълердже машина, трамвай, автобусларнынъ гурюльтиси тынч ерден кельген мусафирини ёрулта.

Саат учъ къарарларында сокъакъкъа чыкътым. Шеэр багъчасына кетип бир аз аваланайым... бу гедже де мында къалыр, ярып ёлгъа чыкъарым, — деп тушпонеяткъанда, бириси:

— Рефат! Рефат Алимов! — деп кычырды.

Чевирлип, давуш кельген тарафкъа козь ташладым. Мазаллы бир адам, ёлны кечип, манъа догъру кельмекте эди. «Бу шеэрде, гъалпба, меним де танышым бар экен» фикирини гонълюмде бир сыджакълыкъ догъурды. Адам манъа якъынлагъаны киби:

— Мераба, достым! — деди ве бойнума сарылды.

Корюшмегенимиз, аман-аман, йигирми йыл олды. Оны сесинден таныдым. Талелелик кунълеринде о меним эпъ якъын достларымдан

бири эди. Орта мектепни берабер битирдик. Чешит тарафларгъа ишке кеттик. Лякин эки сенеден сонъ Москвада Бауман адына институтта текрар корюштукъ. Джемилъ окъувда зеккий, талантлы, иште чебер йигит эди. Яхшы кемане чала ве яхшы да ойнай тургъан.

Институтны кыркъ биринджи сенеси битирдик. Экимиз де гонъюлли оларакъ Ватан дженкине кеттик. Джемилъни Дженюпке, мени Гъарп фронтына ёлладылар. Дженк йыллары мектеплешип турдыкъ, лякин кыркъ дёрдюнджи сенеси, топ, бомба атеши ичинде Дунай неэри устюнде копор къургъанда, агъыр яраланып, эляк олгъан — деп эшиткен эдим. Бу хаберини язгъан командир онынъ «Дженкявер кызыл байракъ» орденинен мукафатлангъаныны билдирген эди. О кунъден берли Джемилъни дженк къурбаны деп юрдим. Шимди догъмышымдап якъын сайылгъан достым — бу адам къаршымда кулюмсиреп турмакъта. — Джемилъ, достым, сен сагъ экенсинъ де! — Оны бир даа къучакъладым, опьтим.

Багъчагъа кетюв, раатлауув фикирини текмилъ унуттым. Лаф-лафтап, Джемилънынъ эвине келип тюшкенимизни дуймай къалдыкъ.

Софада бизни, даа яшлыкъ йылларынынъ гузеллигини гъайып этмеген, эсмери шырпыкълы къадычыкъ къаршылап чыкъты.

— Таныш ол, меним аркъадашым, Фериде — деди Джемилъ, сонъ мени коръсетип: — Бу адам меним достым Рефат Алимов, — деп къошты.

— Рефат дейсинъми? Вай, эки асрет дост корюшип — къавушкъан экенсинъиз де!..

Джемилъ, Фериденен дженк кунълери госпитальде таныш олгъан. Хирург Фериде Меме-

това агъыр яралы Джемильни, яш баланы бакъкъан ана киби тырышып, олюмден къуртаргъан. Дженктен сонъ эвленгенлер.

Фериде бизни софрагъа чагъырды. Ашадыкъ, ичтик. Яшлыкъ кунълерини, корюп-кечиргенлеримизни агъып-айтып, саатлар кечкенини дуймай къалдыкъ. Фериде де сыджакъ къанлы, дост — эш, мусафир севиджи къадын экен. Ашханеде аш азырлыгъынен мешгъуль олса да, тосат-тосат ичери кирип, сёзге къошула, бизнен къувана — куле, яныкълы бир шей анъсакъ «тюф-тюф» деп бизнен берабер яна куе эди.

Отурушувимыз чокъкъа сюрди. Айры кечирген кунълеримизини бир чокъ вакъналарыны бири-биримизге икяе эттик. Саатиме бакътым, энди секизге йигирми лакъыкъа къалгъан эди.

— Отуруп къалдым... кетмек керек! — дедим мен ве аякъкъа турдым.

— Ёкъ, достым, — деди Джемиль, — сени бугунъ бир якъкъа йибермениз.

— Тезден мусафирлер топланаджакъ. Бельки даа танышларынгъыз тапылыр, отурынгъыз. Истесениз, бир аз ят, раатлангъыз! — деп яварды Фериде.

— Сени корьмегеним йигирми сенени кечти. Кетем, деме, айыптыр... — Джемиль мени ерге отуртты.

— Джемиль, театр дегенде, джан бермеге азыр. Театрге чокъ къатнай, танышлары да баягъы! — деди Фериде. — Бугунъ бизде артистлер, театр хадимлери топланаджакълар. Ансамбльден де келеджеклер. Сиз... театрин севсингъизми?

— Севмегеним не? — Джемиль кулди, — Яш-

лыкъта театр десенъ онынъ да юреги еринден къопып кете эди. Стипендиямызнынъ ярысыны билетке масраф этти, аз геджелер тешекке ач ятмагъан эдик...

— Э-э, хатиримде... Лякин, сонъундан театрден де, артистлерден де авеслигим кечти.

— Не ичюп?

— Башта тек бир себеби бар эди, сонъундан исе хызмет, къоранта бунъа бираз даа сувукълыкъ къошты. Меселе шундаки, дженк биткен сонъ мени Куйбышев шеэрини ишке ёлладылар. Учъ сене анда кишап заводында конструктор бюросында ишледим. О заманда даа бекар эдим. Иштен сонъ, шеэриниъ меркезиндеки мутехассыслар ашханасында акъшамлыкъ ашымны ашап, театрге, клубкъа, анда-мында барып, вакъыт кечире эдим. Бизим ашханеде халкъ аз ола эди. Мен даима комедиеки стол башында отуруп ашай турганым. Бу столда пакъыл киби, мави козыл, сары сачлы бир къыз да ашай тургъан. Гузель, корюмли къыз эди. Кулюменпресе, янакъларынынъ ортасы оюлып кете, козылери, ягъмурдан сонъ ачылгъан темиз кок киби тазере эди.

Афталар бойле кечтилер. Офицантинынъ агъырлыгъы, ашнынъ лезетли-лезетсиз слувы, фелян — туген акъкъында сёзге киришип, биз яваш-яваш таныш олдыкъ. Энди бири-биримизге селям бере, туруп кеткенде сагълыкълашамыз. Кимерде элиме эдебият: театр журналлары тюше. Бу, тюрлю журналларнен къомшум да меракълана. Онынъ арзусуны аман эда этип, журналны онъа узатам.

Кунъ-кунъден бири-биримизни зняде танып, китаплар, макъалелер, театрдеки пьесалар хусусында давагъа биле кирише башладыкъ.

Чокъкъа бармадан, мен онынъ балалар театри артисткасы олып, ады Лена экенини бильдим. О, театр техникумыны бу сене битирген: Шупынъ ичюн бир чокъ меселелерни тереиден бильмей, меселе чезмеге къувети етмей, киммерде давада мен усътке чыкъам, Лена тарсыкъа, окелене. Бойле саатлерде ашыны тез ашап, эвге чыкъып кете... Экинджи куню делиллер топлап келе эди.

«Театрден къайткъаным киби, эвде стол башына отурдым. Сабагъадже китапларны, лугъатларны къарышытырып чыкътым, шимди де китапханеден келем. Сёйлегенинъиз догъру экен...» дей эди.

Яш къызынынъ эр бир меселеге джиддий бакъкъаны, гедже-куньдюз китап къарыштырып, бильгисини арттыргъаны, делиллер къыдырып, менден устюн чыкъмагъа тырышкъаны ошума кете эди. Озю бир аз къызгъын, чалыкъ табнатлы олса да, китап севгенини, акъылы етишмеген шейлерни огренмек, бильмек истегенини бегене эдим.

Кимерде субетдешинъини бетине, аркетлерине бакъкъанда, онынъ не истеге олгъаныны, даа не айтмакъ истегенини дуисынъ. Мен де мына бу дуйгъу вастасынен Лена мен бе-гене башлагъаныны анъладым. Озюм де, геджелерни о къыз акълыма тюссе, юкъумы джоя башладым. Лякин о заманларда къызларгъа озь дуйгъумны, юрек сырымны ачмагъа утана эдим. «Энди бир къызнен къавушып, эвленмек керек» тюшюнджесине чокътан далсам да, корюшкенimde озь истегими бильдирмек истегенде, бирден юрегимни думанлы перде сара, тилим тутулгъан киби ола ве тез-тез сагълыкълашып кетмеге ашыкъа эдим.

Бу кересинде Лена кулюмспиреп:

— Рефат, сиз аджайип йигитсинъиз. Сизинъ анъламагъан-бильмеген шейинъиз ёкъ. Мен сизни бегенем!— деди. Бу сёзлерни эшиткенимнен, юрегим еришден кочкен киби олды. Бельки о, буны мыскъылнен айткъандыр, лякин «сизни бегенем» сёзлерни сиджакъ куньде ичильген салкъын шербет киби гонълюмни охшады. «Мен де сизни бегенем» демек истеп агъызымны биле ачтым... Амма, кене тилим тутулды. Сырымны ачып оламадым, Лена къызарып башыны эгилътти.

О куньден сонъ биз даа зияде муаббетлештик. Бир къач кере театрге барып, санада оюныны сыйир эттим. Роллери кучюкче олса да, озю гузель ойнай, характерни тереиден ачып бере. Бу хусуста сёзге киришимеге истегенде, Лена ашыкъып:

— Ёкъ, ёкъ, керекмей. Мен театрге кеч кельдим. Энди бутюн роллер такъсим этильген эди. Шупынъ ичюн кучюк рольчиклерни ойнайым, бу хусуста сёз ачылса утапам,— деди.

— Лена, утамагъа не бар? Буюк артистлер де Гамлет, Отелло, Катерина роллерини бирден ойнамадылар. Мешур Шаляпинни башта театрини хорына биле алмакъ истемегенлер,— деп кульдим.

— Мен Шаляпинден кибирлим!— деди Лена ве о да кульди.

Бираз токъталып тургъан сонъ:

— Рефат, таныш олгъанымыз энди баягъы вакъыт олды. Не фамлиянъызыны билем, не де зенаатынъызыны,— деди.

— Зенаатымнынъ не эмнети бар?— деп кулюмспиредим. Мен шоферлик зенаатыны огрел-

нип, Москвич пейда этмек истей эдим. Шофер олмакъ пешинден юрем,— дедим.

Лена манъа кыядан козь ташлап:

— Алдатманъыз, ойле ялангъа инанмам,— деди.

Бу арада бизге аш кетирдилер. Башлагъан лакъырдыны унутып, емеке кириштик. Бу «шофер» сёзюнигъ арамызгъа къара тикен киби осюп, сонъундан къааръ — къасевет кетиреджеги акълыма биле кельмедн.

Биз сокъакъкъа чыкъкъанда энди узун купиниъ сонъы етип, этрафкъа сонъки шавлелерини теккен кунеш уфукъкъа янтайгъан эди. Шималь шеэринде кузьде ачыкъ кокли сыджакъ куньлер аз ола. Бойле саатлерде халкъ багъчаларны, ёлларны ташлап кетмек истемей. Биз де кезгенлерге къошулып, ян-янаша юрип, сокъакъ башына келип токъталдыкъ. Бу ерде Лена трамвайгъа мине, эвине кете эди.

— Авасы чокъ яхшы, трамвайгъа, минмеге истемейим. Вакътынъыз, олса, мени эвге къадар озгъарынъыз!— деди Лена.

— Юринъыз, озгъарайым.

Лаф арасында Лена:

— Рефат! Акъикъатен, сиз ким оласынъыз? Не пишен мешгульсинъыз? Сыр олмаса, къайда ишлегенинъизни сёйленъиз!— деп риджада булунды.

— Баре, не къадар пара къазангъапымны да сорапъыз,— дедим мен шакъанен.

— Шакъаны ташланъыз.

— Шакъа дегиль керчектен де, шоферим. Якъында «Победа» дан «ЗИМ» — ге авушаджакътым.

— Ялан олмалы,— деди Лена.— Медений къопушувынъыз, эдебият ве санъатны яхшы

билювинъыз сизиниъ шофер олмагъанынъызны корьсете.

— Шоферлер, ёкъса, китап окъумайлармы? Театр авескарлары ола бильмейлерми?

Лена тюшонджели козьлерини ерге эгип:

— Худжур шей — деди яваштан,— демек мен янъылгъаным...

Бу арада мен де бир аз шашмаладым. Сёйлемеге сёз тапамадым. Ипает, энди шакъаны битирип, суални джевап берейим, дегенде, Лена тюшонджели козьлерини сюзип:

— Озгъаргъанынъыз етишир, энди къайтынъыз,— деди.

— Менджесине, сизинъ эвинъизге бир квартал даа бар!

— Ёкъ, керекмей, озгъаргъанынъызны тийзем корьсе, дарылыр,— деди кыыз ве сагълыкълашмай, ашыкып кетти.

Мен онынъ артындан бакъып къалдым. Бу дакъикъада башыма чешит тюшонджелер келип кетти. Аш вакътында «мен Шалыпинден де кибирлим» дегенини де хатырладым.

Бир къач купьлер Лена ашханеде корюнмедн. Афтанынъ сонъунда, мен ашамагъа башлагъанда, Лена кирип кельди. Менден узакъ столгъа отурды. Манъа айланып биле бакъмады, аель-аджеле ашап, чыкып кетти.

Онынъ бу худжур арекети мени пек кедерлендирди. Шофёр экенлигини бегенмедн... деп тюшондим мен. Бизим купьлерде достлыкъкъа бойле мупасебет къайдан кельген? Бу кибирликинъ манасы не? Лена манъа бир къач керелер: сизни бегенем — деген эди дел!

Мен конструктор бюросында, чертёжларнен огърашмакъта эдим. Телефон чыпъылдады. Трубуканы алдым.

— Алимов аркъадаш,— деди завод директоры,— бизге театрден артистлер делегациясы кельди. Янъы ойпайджакъ пьесалары конструкторлар омюринден экен. Олар сизнен корюшмек, сёйлешмек истейлер. Умют этем ки, керек ярдымны корьсетирсинъыз!

Конструктор бюросы буюк бир ода ичинде эди. Анда, эки сыра столлар артында, чертёжниклер чалыша. Мен де оларнен берабер чалышам. Тезден къапы къакъылды. Директорнынъ секретары кирди.

— Инженер Алимов, сизге делегацияны кетирдим,— деди.

Одада эр кес арекетке кельди. Мен галстугымны тюзетип, къапыгъа якъыплаштым.

— Кирсинлер!

Секретарь четке чекильди, артистлер ичерн толустылар. Оларнынъ арасында Лена козюме чалынды. О да мени корьди... айретте къалды. Чырайы къар киби агъарды.

— Къана... бир дакънкъачыкъ. Инберинъиз!— къыз керн чевирильди, тез-тез софагъа чыкъып кетти.

Халкъ бир шей анъламады. Бизим кучюк тарихмызны билъмеген адамгъа бу алыннъ феркъына бармакъ мумкюн дегиль эди.

Экинджи куню мен театрде телефон этип, Ленаны, сорадым.

«Лена энди мында чалышмай. Бугунъ саба эсабыны кесип, башкъа шеэрге чыкъып кетти...» дедилер.

Бир даа Ленаны корьмедим. Гонълюмде

осюп башлагъан биринджи севги юрегимни хырпалап, чокъ кедерлерге огъратса да, Ленаны къыдырып тапалмадым. Йыллар кечти, лякин ильк севгимнинъ бу терең дерди юрегимде ич силлинейджек бир яра изи къалдырды. О куньден берли гонълюмде театрде, театр адамаларына бир сувукълыкъ пейда олды. Эвелики авеслигим кечти. Нищюн?— дерсинъиз. Бу суалнинъизге джевап берювден аджизим.

Шай этип икъямни битирдим.

Джемиль къарысына козь этип, кульди. Фериде де джылмайды.

— Ойле уста сёйлединъ ки, гуя бу ал...

— Айса...! Озюмнинъ башыма келип кечти,— дедим мен.

— Бу икъямнинъ девамыны билесинъизми — ёкъмы?— деп сорады Фериде.

— Биринджи, бу икъае дегиль,— дедим мен, экинджи, Ленаны ондан сонъ корьмедим.

— Бельки язылмагъан икъадир. Биз онынъ сонъуны да эшиттик. Истесенъиз, сёйлейим — деди Фериде ве девам этти — эвеля, бир аз керн къайтайыкъ... шофер экенлигинъизни эшиткен сонъ эвлерини кельген къызгъа нелер олгъаныны айтайым. О, сыкълетленген, гедженн агълап кечирген. Онынъ алыны корьген тийзеси:

— Гъарибчигим, санъа не олды?— деп сорагъан.

— Сизге макътагъан йигитим ким экенини билесинъизми? Шофер...— деп окюр-окюр агълагъан.

— Сен онынъ яхшылыгъыны айтып битирмей эдинъ де?— деген тийзеси.— Анъламайым, балам, шофер олса не? Менджесинне, о тербиели ве намуслы адам олмалы,

— Мен артистка олып, кѡджам шоферлик япса, намусыма насыл сыгъдыра билирим?

Тийзесине энйштеси де кѡшулгъан. Огютлеп, оккелеп, оны зар-зорына тынчландыргъанлар. Лякин йигитке барып: бу шейтанлыгъым ичюн мени афу этинъиз!—демеге джесарет эталмагъан, йигитиниъ янына бармагъа чекшиген. Йигитиниъ озю кельсин, деп беклеген.

Бу ерде мен Феридени токътаттым.

Сиз ойле беллейсинъизми?—деп сорадым.

— Ашыкъмангъыз?—деди Фериде ве девам этти.—Дейджегим, йигит де кызыны, яшлыкъ деллигинден кѡуртармагъа тырышмагъан. Заводда, конструктор бюросында олып кечкен вакъна исе кызыны бус-бутюн шашмалаткъан. О, Саратовгъа, озь эвлерине кочип кеткен. «Мен-ачыкъ къальбли адам дегилим. Меним киби артистка адамларымызныиъ образыны кереги киби санада коьстере бильмез» деп, башкъа ишке кирген. Лякин артистликке авеслиги буюк олгъанындан, бир йылдан сонъ, Москвагъа кетип, театр институтына кирген, Шимди Волга боюндаки буюк шеэрлерден биринде театрде чалыша. Халкъныиъ севимли—сайгъылы артисткасы.

Оныиъ яшагъан квартирасы учь одалы экен. Бирине завод ишчиси Мурат адлы бир йигит кочип кельген. Муратныиъ бабасы дженкте эляк олгъан, кѡрантаныиъ буюги—Мурат докъзузунджи сыныфны битиргенде, апансыздан анасы да олюп, балалар оныиъ бойнуна къалгъанлар: Мурат окъувны ташлап, ишке кирмеге меджбур олгъан. О, кундюзлери чалыша, акъшамлары исе кѡардашларыны бакъа экен. Беш—алты йыл бойле кечкен. Онъа ода бергенде балалар энди алтынджи, едиджи

сыныфларда окъуй экенлер. Лена бу иленииъ агъыр вазиятини корип, оларгъа ярдым эте башлагъан, эм кунь-куньден бу кѡрантагъа багълангъаныны дуймай къалгъан. Достлыкъ, севги изине тюшип, эки кѡранта бири-бирине кѡшулгъан. Шимди Мурат гънябий институтны битирмекте...

Фериде бу ерде бираз токъталды, козьлерини дивардаки саатке тикледди.

— Вай саат энди докъузгъа баргъан...—деди, айретленип—мен чокъ лакъырды эткеним, тез-тез софра донатмакъ керек. Икяенииъ девамыны мусафирлер келип-кеткен сонъ сѣйлерим.

Фериде ийлекарлыкъпен кулюмспреп, Джемильге козь къыпты. О да кульди. Фериденииъ икяени мени текмиль шашырды.

— Кысаетлемме, Рефат,—деди Джемиль,—бу дюньда нелер олмай, нелер кечмей, Еришииъ кѡулагъы бар, дейлер икяени ялынъыз сен дегиль, бизим Фериде де биле экен. Бельки сен оны эв-эвден айтып юргендирсинъ?—Джемиль кене кульди.

— Ёкъ, сизден башкъа кимсеге сѣйлемедим.

Къапы къакъылды, Джемиль софагъа чыкты. Мен де еримден турдым. Одагъа кирген адамларнен таныш киимли, мазаллы адам кирди. Фериде исе аятта гузель бир къадынен лафкъа тутунды.

— Таныш олунъыз,—деди Джемиль магъа.—Бу меним эмджеминиъ огълу Мурат!

Мен элимини узатып, адымны айтмагъа ишетленгенде, аяттаки мусафир къадын ичери кирди, меним этим—теним чимирдеп кетти. О да мени корип, бирден арткъа чекильди, юзю, ап-акъ олды. Огюмдски къадын Лена эди.

ИНТИКЪАМ

Ватап дженки биткенше секиз сене толгъан эди. О атешли йыллар не къадар агъыр олса да, кеткен сайын унутыла, юректен дертлер савышып, базылары силлинип кетмектелер.

Лякин Ватап эшкъына шент кеткенлерге олгъан сайгъы ве урмет юреклерден бир вакъыт силлиней.

Къабристангъа барып, Ватап дженки шентлерини урметнен анъув, зиярет этюв бизде анъаневий бир адеттир. Сабадан элериште топнен чечек, десте-десте гуллерни олгъан яшлар-къызлар ве къартлар мезарлыккъа кетелер. Анда шентлерини шерефине буюк эйкель къойылгъан. Адамлар урметнен баш эгип мезарлар устюне чечеклер къоялар. Биревни ойчан, биревни гъает гъамлы, кимерни козьяшыны тѣке. Бельки бу шентлер мезарлыгъында оларнынъ тувгъанлары ёкътыр, бельки досты да ёкътыр. Лякин о фашистлернен урушта эр кимнинъ я бабасы эляк олгъан, я акъайы, я эвляды, я яреси. Озь дердини бу шентлернен багълай. Сонъ, халкъ дигер къабрилерни зиярет этелер.

Дюнъя ойле. Ер устюнде яхшы да омюр кечире, яман да. Мезарлыкъ топрагъы туюбюнде темиз виджданлы да ята, халкъ огюнде гуналы ханн де.

Ярын шеэрнинъ халкъы кене мезарлыккъа бараджакъ кунъ. Энди кунеш уфугъына къавушып орталыкътан ярыкъ чекильди. Къара булутларнынъ къалын ёргъаны кокте парылдап тургъан йылдызларнынъ огюне къара перде чеккенлер. Дерсини орталыкъ дестанларда тасвирленген зиндангъа чевирильген. Шеэрден узакъча ерлешкен мезарлыккъа бу къаранлыкъ даа да къойыргъан киби корюле.

Бу сим-сия геджеде, тереклер талдасынен мезарлыккъа тараф учь бала гизленип, пысып кете. Олар олса-олса докъуз, он яшларындалар. Экин огълан бири къызчыкъ. Бойле вакъытта балаларгъа мезарлыккъа не бар экен?

Эски мезар ташлары энди къыйышып ерге эгильген, янъылары даа тикленип тура. Бойле къаранлыккъа обаны, ерде яткъан ташны кормек пек къыйын. Балаларнынъ екиси огде юрелер, бири артта къала. Бу шу къызчыкъ олса керек. О абына, сюрюне, йыкъыла, лякин токъталмай, эп огге ынтыла. Достларынынъ артындан етишмеге тырыша. Огде кеткен баланынъ элинде фенери бар. Лякин о фенерни пек керек олгъанда якъа. Къызчыкъ сюрюнип йыкылгъанда о артына чевириле:

— Эй чарпыкаякъ, санъа кене не олды?— дей. Фенерни мукъайтлыкънен якъып, онынъ ёлуны ярыкълата. Къызчыкъ не къадар къыйналса да, сесини чыкъармагъа къоркъа.

Фенер сѣнип, шевкъы чекильсени киби мезар ташлары сия кольгелерге чевириле. Дерсини бутюн олюлер мезарларындан чыкып оларгъа бакъып тура. Тѣпедетерек пытакълары шувулдай. Миявкъуш кескин-кескин къычыра. Узакътап насымдыр бир къушнынъ сеси келе. О пек

титис. Балалар кьоркып токътала. Къызчык-нынъ юреги кокюс кьафесчингги ярып чыкьа-джакъ киби чапалана.

— Илери!— эмирини бере огде кеткен огъ-ланчыкъ. Ара-сыра фенерини якъып, мезар ташларынынъ языларына догърулта — энди якъынладыкъ — деп огге адымлай.

Фенерини ярыгъы буюк бир ташны айдын-латты.

— Мына бу!— деди о токътап. Къалгъан эки бала да къабир янына келип чектилер.

— Боя кьайда?— деди биринджи кельген огъланчыкъ.

— Мына!

— Ач кьапагъыны!

Индже, назик пармачыкълар кьутунынъ кьапагъыны мукъайтлыкънен ача.

— Фырчы!

— Мына,— деди къызчыкъ.

Елбашчы элшидеки фенерини къызчыккъа туттырып, ондан фырчыны алды.

— Ярыкыны манъа догъру тут!— деп таш-нынъ язувлы тарафына ишарет этти. Фырчыны кьутудакъ майлы боягъа батырып, баш ташы устуне буюк-буюк арифлернен язып башлады...

* * *

Саба. Кунеш энди айдын кокке котерилген, гуя шентлерни, мерхумларны зиярет этюв куню мезарлыккъа гузеллик кетирмеге тырыша. Къабирлер устуне талда берген буюк терек-лерини пытаклары арасындан кунешини алтын шавлелери ерге текюле.

Кечкен къара гедженни титислиги ер устун-

ден тамамынен чекилген. Ильки зияретчилер энди мезарлыккъа кирип башладылар.

Гедже балалар гизлиден келип токъталгъан мезар ташы янында бир кьач адам токъталды. Таш устюндеки янъы языны меракънен окъуй-лар. Биз де якъып кельдик. Къара боянен язылгъан языларгъа козь ташладыкъ:

«Бизим кьарт бабамызы, апамызы, тизе-мизин дарагъачкъа астырмагъа себепчи олгъан джеллат, Ватап ханни, фашистлерини ча-накълары бу таш тюбюнде чюрни».

— Халкъ яхшылыкъны да унутмай, яман-лыкъны да.

— Бу унутыладжакъ шей дегиль...

— Къатты иттикъам...

Бирн язылар устуне пармакъларыны юргизип бакъты. Язылар даа да яхшы ялтырады-лар.

— Демек, эбедий лянет.

— Эбедий...

Таш янында топлангъан кишилер дагъылып кеттилер.

МУНДЕРИДЖЕ

а. 67

Садыкъ дост : I	5
Мен сизни унутмадим	29
Корюшов : I	68
Иптикам : I : I	80

На крымско-татарском языке

ЭМИР ФАИҚЪ (ЭМИР ИБРАНИМ ОГЪЛУ ФАИҚЪ)

НЕ ЗАБУДУ ВАС

(рассказы)

Редактор У. Эдемона
Рессам М. Рейх
Ресимлер редакторы Д. Цирин
Технический редактор Э. Саидов
Корректор Л. Дерменджи

Басмаханеге берильди 27/XI-1973 г. Басмагъа рухсат этильди 2/X-74 г
Форматы 70×90¹/₃₂. Басма табагъы 2,625 Шартлы басма табагъы 3,07
Нешир табагъы 3,0 Тиражы 3000 Р 01290 Галафур Гулам адына
Эдебият ве санъат нешрияты, Ташкент, Нароий соклагъы 30,
Шартнаме № 99-73.

Озбекистан ССР Министрлер Советининг нешрият, полиграфия ве
китап тиджарети ишлери боюнджа Девлет комитетининг, Ташкент,
полиграф комбинатинда азырлангъан матрицадан 2-иджи басмаханеде
№ 1 кыгъыткыч басылды. Янъыгъл, Чехов соклагъы, 3. 1974.
Сымарыш № 10, Фияты 12 к.